

SOS DĚTSKÉ
VESNÍČKY

Láskyplný domov pro každé dítě

Ztracené dítě

TAK SNADNO SE TO NEPOZNÁ

Metodika realizace primárně preventivních programů na prvním stupni základních škol

AUTOŘI:

PhDr. Alexandra Fraňková

Mgr. Kateřina Bělohlávková

Mgr. Jan Dobeš

PhDr. Pavel Hrouzek, PhD.

Září 2015

ISBN: 978-80-905641-6-9

1. elektronické vydání

OBSAH

ÚVOD.....	3
ŠIKANÁ.....	5
1. Jak poznám, že jsem v bezpečí	5
2. Kdy už v bezpečí nejsem	9
3. Kam se obrátit pro pomoc, když jsem v nebezpečí (nebo vím, že je v nebezpečí někdo jiný)	14
4. Jak poznám, že se o mě dobře postarali ti, na které jsem se obrátil o pomoc	17
5. Dodatek pro pochopení závislostních vztahů ve skupině zasažené šikanou	18
DĚTI OHROŽENÉ SYNDROMEM CAN (CHILD ABUSE AND NEGLECT), SYNDROMEM TÝRANĚHO, ZNEUŽÍVANĚHO A ZANEDBÁVANĚHO DÍTĚTE	21
1. Úvod	21
2. Syndrom CAN z obecného hlediska	21
3. Diagnostické kategorie syndromu CAN	23
4. Traumatizované dítě.....	32
5. Interdisciplinární přístup	34
6. Shrnutí	34
7. Doporučená literatura.....	35
OCHRANA DĚTSKÝCH OBĚTÍ TRESTNÝCH ČINŮ OD NAHLÁŠENÍ AŽ K UZAVŘENÍ PŘÍPADU	36
1. Definice dětské oběti	36
2. Trestní řízení	37
3. Ochrana	39
PRÁCE SE ŠKOLNÍ TŘÍDOU V 1. ROČNÍKU ZŠ.....	41
1. Charakteristika dítěte v první třídě.....	41
2. Co s sebou přináší vstup do školy	42
3. Navazování vztahů mezi dětmi, třída jako sociální skupina	43
4. Působení třídního učitele v sociálně psychologickém kontextu.....	44
5. Pedagog v průběhu preventivního programu.....	45
6. Obecná struktura jednotlivých setkání Pp.....	45
7. Tipy pro úspěšný průběh PPP	47
ADRESÁŘ.....	49

ÚVOD

(Mgr. Jindra Šalátová, Mgr. Jarmila Kubáňková, Bc. Marcela Bočanová)

„Děti jsou živé květiny země.“

(Maxim Gorkij)

AŽ 80 TISÍC DĚTÍ V ČESKÉ REPUBLICE JE TÝRÁNO, ZNEUŽÍVÁNO ČI ZANEDBÁVÁNO! Říkáte si: „Je tohle vůbec možné? Není to přehnané?“ Smutnou pravdou je, že toto číslo může být ještě mnohem větší, neboť, jak uvádí sám název tohoto projektu, „TAK SNADNO SE TO NEPOZNÁ“.

Problematika násilí na dětech je celosvětovým problémem, před kterým nelze zavírat oči. Za poslední tři roky bylo nahlášeno více než 21 000 případů zneužívání, zanedbávání a týrání dětí. Odborníci však odhadují, že je to pouhá jedna desetina ze všech případů násilí na dětech. Týrání a zneužívání dětí není možné akceptovat v žádné z jeho forem, neboť každé násilí na dítěti je neospravedlivitelné, neomluvitelné, nepřijatelné a v rozporu s právy dětí. Fyzické násilí lze rozeznat nejsnáze, ale i další typy násilí, např. sexuální zneužívání, dlouhodobé zanedbávání či psychické násilí poznamenávají děti hlubokými, nezhojitelnými jizvami. Jakákoli forma násilí na dětech má nejen ničivé účinky na jejich budoucí život, ale zároveň má zásadní vliv na formování jejich osobnosti, což ovlivňuje jejich sociální a právní emancipaci ve společnosti. Navíc je prokázána souvislost mezi týráním a následným rozvojem duševních onemocnění. Týrání dětí může být příčinou čtvrtiny zátěže duševních poruch, jako jsou deprese, úzkost, poruchy příjmu potravy, problémy s chováním, sebevražedné sklony, sebepoškozování a nedovolené užívání omamných látek. Násilí na dětech ovlivňuje i úspěšnost jejich školního vzdělávání. Existuje spojitost mezi násilím a rizikovým sexuálním chováním, objevují se důkazy o vazbě na rozvoj obezity a dalších nepřenositelných nemocí.

Včasná pomoc ohroženým dětem je proto nesmírně důležitá. Čím dříve se jim dostane pomoci, tím větší mají šanci na uzdravení. Identifikace rizikového prostředí a odstranění jeho vlivu může významným způsobem ovlivnit vývoj dítěte a přispět k harmonickému a bezproblémovému průběhu dětství. V návaznosti na uvedené informace je zřejmé, že je nutné projevit maximální úsilí k eliminaci projevů násilí na dětech. Z tohoto důvodu je důležité zaměřit se zejména na prevenci a osvětu této problematiky v rámci široké veřejnosti.

V tomto duchu byla vytvořena kampaň Tak snadno se to nepozná, kterou Sdružení SOS dětských vesniček odstartovalo v září minulého roku a zaměřovala se na informování široké veřejnosti o problému týrání a zneužívání dětí. Druhou fází této kampaně je zde již zmíněný stejnojmenný projekt „Tak snadno se to nepozná“, na němž spolupracuje Sdružení SOS dětských vesniček společně s organizací Ztracené dítě. Prostřednictvím tohoto projektu budou vybráni a následně vyškoleni lektoři, kteří budou docházet do základních škol, neboť toto prostředí je k prevenci násilí na dětech nejvhodnější. Ve školách budou probíhat interaktivní

formou semináře přizpůsobené dětským posluchačům, zaměřené na přenos informací a zkušeností o rizikových situacích a možných způsobech řešení. Děti budou prostřednictvím modelových situací seznámeny s tím, jaké jsou konkrétní možnosti ochrany bezpečí a práv dětí a jak se mohou ony samy prakticky chránit. Děti získají informace o konkrétních organizacích, na které se mohou v případě potřeby obracet o pomoc.

Součástí projektu je i tento edukační materiál, který má sloužit jako metodika pro zájemce o danou problematiku. Cílem projektu „Tak snadno se to nepozná“ je upozorňovat děti i dospělé na problematiku ohrožených dětí a zároveň poskytovat praktickou pomoc, co dělat, kam se obrátit a jak reagovat, pokud se se sami v jakékoli podobě s násilím setkají.

Hlavními aktéry, jak již bylo zmíněno výše, jsou Sdružení SOS dětských vesniček a organizace Ztracené dítě, kteří se vzájemně podílejí na realizaci.

Sdružení SOS dětských vesniček je nestátní nezisková organizace s mnohaletou tradicí v oblasti sociálně-právní ochrany dětí, jež pomáhá ohroženým rodinám v péči o své děti a poskytuje kvalitní alternativní péči dětem, jež nemohou vyrůstat ve své vlastní rodině. V současné době tato organizace působí v Karlovarském, Zlínském, Olomouckém a Jihomoravském kraji a v Praze. V rámci organizace fungují tři SOS dětské vesničky (Karlovy Vary, Brno, Chvalčov), které nabízí zázemí a podporu pěstounským rodinám. Organizace provozuje tři zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, nízkoprahové zařízení a pobytové služby pro sociálně znevýhodněné dospívající mladé lidi.

Spolek Ztracené dítě provozuje bezplatnou non stop krizovou linku s číslem 116 000. Služba je poskytována dětem, rodičům, prarodičům, dalším příbuzným a blízkým dětem, laické i odborné veřejnosti. Zavolat může každý, kdo ví o situaci ohroženého dítěte. Nejčastěji linka 116 000 řeší tyto situace – vztahové problémy v rodině, situace rozchodů, rozvodů a následných problémů, útek dítěte, rodičovský únos, únos cizí osobou, odlišné kulturní prostředí v rodině, rodiny s problémy adaptace, nepříznivé sociální jevy – CAN, domácí násilí, sexuální zneužívání, šikana ve škole i mimo ní, kyberšikana, zkrátka jakékoli situace týkající se ohrožení dítěte. Linka 116 000 poskytuje podporu, informace a asistenci při pomoci ohroženým dětem. Služba nabízí telefonickou krizovou intervenci, chatové a emailové poradenství, praktickou pomoc při jednání s úřady a institucemi. Klienti se mohou na službu obracet opakovaně, ať už v jedné nebo několika různých záležitostech.

Účelem spojení těchto dvou subjektů je komplexní pokrytí problematiky ohrožených dětí zaměřené na prevenci v celé její šíři. Cílem je nabídnout podporu a pomoc každému, kdo se na tyto organizace obrátí v zájmu ohrožených dětí. Obě organizace mají ve svých řadách odborníky, kteří se na projektu podílejí.

Realizace celého projektu je možná díky poskytnutí dotace od hlavního města Prahy.

ŠIKANANA

(PhDr. Pavel Hrouzek, PhD.)

Vítejte na začátku metodického materiálu, který si klade za cíl podpořit Vaši snahu pomoci mladým lidem (studentům/žákům) ochránit se před násilím, nečinným přihlížením násilí a třeba i jeho nevědomým pácháním. Všechny tyto tři polohy jsou pro lidskou bytost traumatické.

Specifická forma násilí, kterou se budeme zabývat, se zpravidla odehrává různými a často jemnými formami ponižování lidské důstojnosti a zneužívání moci - šikany.

Materiál si klade za cíl shrnout základní principy, které k tomuto úsilí mohou dobře posloužit. Vzhledem k tomu, že je tato problematika rozsáhlá a neustále se vyvíjí, prosíme Vás o následující:

- Zacházejte s ním kriticky. Vyhledávejte další prameny, které jsou k dispozici, a dále poznatky rozvíjejte k větší efektivitě.
- Za žádných okolností neopouštějte etické stanovisko, které hájí ideu rovnosti ve smyslu základních práv a svobod pro nás všechny, a to se zvýšenou citlivostí pro zachování lidské důstojnosti v jakékoli životní situaci.
- Prosíme Vás, pokud materiál budete předávat dál, či s ním jinak veřejně nakládat, používejte jej jako celek. V textu budeme využívat příklady, které obsahují nedůstojné a ponižující formy jednání. Vytržené z kontextu by mohly působit zmatek.

Doporučení pro práci se studenty/žáky

Při práci se studenty prosím postupujte v tématu tak, jak je řazen text. Vycházíme ze zkušenosti, že je nejprve nutné vymezit pojmy lidská důstojnost a s ní spojené postoje a hodnoty, a teprve pak se zabývat tématy spojenými se školní šikanou. Bez předchozího prodiskutování hodnot a postojů spojených s lidskou důstojností existuje riziko, že téma bude bagatelizováno nebo odsouváno na okraj pozornosti s tím, že tohle se přeci neděje. Je to dáno i tím, že samo téma má významný traumatický potenciál, a že s narušením důstojnosti se v nějaké míře setkal každý z nás.

1. JAK POZNÁM, ŽE JSEM V BEZPEČÍ

Pro pochopení vztahového rámce ve skupině, který lze označit jako **bezpečné klima**, jsou klíčové pojmy **adekvátní užívání moci** (vlivu) a **důstojnost**. Současně se neobejdeme bez základní definice jednání, které lze označit za šikanu, tedy zneužívání moci a ponižování.

Definice

Šikana je komplexní vztahový jev. Pro praxi je mnohem důležitější zabývat se principy a zákonitostmi, než vyhledávat prvky odpovídající definici holou větou. Přesto je užitečné hrubý obrys držet v paměti.

„Jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci“ (KOLÁŘ, Nová cesta k léčbě šikany, 2011, s. 32):

„Šikana je úmyslné a opakované fyzické i psychické ubližování slabšímu jedinci (skupině) silnějším jedincem (skupinou)“ (VÁGNEROVÁ, Minimalizace šikany, Praktické rady pro rodiče 2009, s. 11)

Dále je dobré uvést:

„Za šikanování se považuje, když jeden nebo více žáků úmyslně a většinou opakovaně ubližuje druhým.“

„Šikana je zneužívání moci.“

Klíčový obsah

Nejvýznamnější pro naše potřeby je pohlížet na šikanu, jako **na zneužívání moci**.

Mocí zde rozumíme lidskou schopnost ovlivňovat dění kolem sebe. Tedy něco, co potřebujeme a užíváme všichni. Právě často jemný rozdíl mezi jejím **užíváním** a **zneužíváním** je pro naše potřeby důležitý.

Tento rozdíl totiž úzce souvisí s **postoji a hodnotami** jednotlivce a skupiny, v jejímž kontextu se vše odehrává. Jinými slovy, hodnoty a z nich odvozené postoje se odráží v našem jednání. Naše jednání tak v určitém kontextu může mít za následek ublížení a ponížení i přesto, že nebylo primárním cílem. V takovém případě ještě nehovoříme o šikaně, nicméně takové jednání může zraňovat, a hlavně dále podpořit rozvoj šikany v dané skupině.

Modelový příklad

Chlapci A, B a C spolu nad časopisem hovoří o novém mobilním telefonu, právě uvedeném na trh. Po chvíli A řekne: „ten mobil je ale teploušskej“, čímž debata nad ním končí a chlapci se dále baví o telefonech, které podle nich naopak stojí za to mít.

Použijeme-li tento modelový příklad, můžeme sledovat, jak chlapec A užil/zneužil hanlivé označení sexuální orientace pro vyjádření osobní nelibosti. Zjevně má toto označení v daném kontextu značně negativní význam, neboť ostatní chlapci nadále o mobilním telefonu nehovoří a přesouvají svou pozornost jinam. Chlapec A mohl jednoduše říci: „mně se ten telefon nelíbí“. Takovým přímým osobním postojem by však riskoval minimálně možnost názorových rozporů, nebo nutnost vysvětlovat důvod svého postoje. Možná se mu ve skutečnosti líbil a bál se, že ostatním může ten telefon připadat moc jemný ve vztahu k jeho představám o mužství. Našli bychom jistě další možná vysvětlení chlapcova motivu. Bez ohledu na motiv je však vyjevený postoj jasně dehonestující a sociální zakotvení tohoto stereotypu rovněž.

Pro pochopení problematiky šikany, tedy zneužívání moci a ponižování, je na tomto modelovém příkladu užitečné shrnout tyto obsahy:

- **jemné základy šikany leží v hodnotovém systému a projevovaných postojích;** v kontextu skupiny je zásadním faktorem otevřený a zřejmý hodnotový systém. Pokud se ve školním prostředí odehraje děj uváděný v modelovém příkladu, je důležité, jak zareaguje pedagog. Neohradí-li se proti takovému postoji nikdo, riziko vzniku šikany roste. Pokud pedagog hovor mezi chlapci slyšel, měl by zareagovat nesouhlasně k užívání hanlivého označení sexuální orientace k vyjádření nelibosti jednotlivce. Pokud tak neučiní, de facto se k postojům a hodnotám připojuje, tedy je (být nevědomě) schvaluje. Protože se děj může odehrát bez pozornosti pedagoga, je nezbytné, aby škola hodnotový systém v souladu s demokratickými principy aktivně budovala. Jen tak je možné předpokládat, že se vůči těmto postojům ohradí někdo ze spolužáků.
- **většina jednání, která nesou prvky zneužívání moci a ponižování, jsou motivována potřebou vyhnout se prožívaným osobním nepříjemnostem;** tento jev je bytostně lidský, respektive je založen na přirozené potřebě vyhnout se nepříjemnému. O zneužívání moci lze hovořit právě proto, že odklonění nepříjemného podnětu se neodehraje odmítnutím konkrétního podnětu, nebo vzdálením se od něho, ale přesunutím či vytvořením nepříjemného podnětu pro někoho jiného.

Aplikační rámeček

Abychom mohli posoudit, zda jsme z hlediska zneužívání moci a ponižování v bezpečí, je dobré vycházet ze skutečnosti, že žijeme v demokratické zemi. Máme tedy jasně definovanou ústavu, která každému z nás poskytuje základní vodítka pro hájení osobních práv a zachování naší důstojnosti:

„My občané České republiky ..., jsme odhodláni budovat, chránit a rozvíjet Českou republiku v duchu nedotknutelných hodnot lidské důstojnosti a svobody jako vlast rovnoprávných svobodných občanů, kteří jsou si vědomi svých povinností vůči druhým a zodpovědnosti vůči celku, jako svobodný a demokratický stát, založený na úctě k lidským právům a na zásadách občanské společnosti...“ (výňatek z Ústavy ČR)

Za praktické a každodenní naplňování ústavy zodpovídá v dané skupině ten, kdo má svěřenou odpovědnost. Ve škole tedy v různé míře celý personál školy. **V základě by se mělo naplňování ústavy zjevovat v hodnotovém systému a postojích všech členů týmu.** Dále by měla být **dobře popsána pravidla pro jednání ve vztazích** (nejen ve školním řádu, ale zejména v „třídních pravidlech“). Tato pravidla by měla upravovat:

- Jak jednat, abych mohl svobodně hájit svá práva a své zájmy a nikoho přitom nezranil.
- Jak jednat, když ke zranění přes veškerou snahu dojde.

Pokud budou tyto podmínky naplněny, mělo by se ve škole dařit udržovat **bezpečné klima**, které je pozorovatelné především v následujících pěti oblastech:

<p>Otevřená komunikace</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Jsou přítomny konflikty a názorové střety, které mají logicky odvoditelný počátek a uspokojivé řešení. • Probíhají běžné hovory o věcech denního života, zájmech jednotlivců, názorech a postojích. • Pokud někdo překročí pravidla, nebo ohrozí práva druhého, lze na to svobodně upozornit, zastat se sebe nebo toho, kdo je v ohrožení. • V komunikaci je zřejmé, kdo jaký postoj zastává.
<p>Proměnlivost vztahových vazeb</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Vztahy a podskupiny vznikají dle pozorovatelných zákonitostí a je možné je svobodně opouštět a měnit. • Lze využívat více vztahových vazeb najednou. • Lze svobodně nebýt členem v žádné podskupině či nemít blízký vztah. • Jsou přítomny výzvy ke společné činnosti, které je možné přijmout či odmítnout, bez ztráty této příležitosti do budoucna.
<p>Široká škála emocí</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Jsou přítomny emoce adekvátně situaci. • Emoční ladění jednotlivců se mění v čase, adekvátně prožívané situaci. • Při skupinových aktivitách je možné nebýt naladěn na většinové prožívání.
<p>Rozrůzněnost</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Odlišnost jednotlivců je přijímána jako fakt. • Odlišnost není podkladem pro hodnocení osob. • Existují odlišné verze téže události nebo zážitku. • Shodné situace jsou prožívány jednotlivci odlišně. Dokonce i míra důvěry a pocit bezpečí je jednotlivci prožíván odlišně a mění se v čase. • Rozrůzněnost v prožívání, vnímání a postojích, je pravidelně reflektována. Reflexe přitom slouží mimo jiné jako nástroj osobního růstu a sociálního učení.
<p>Adekvátní využití moci a vlivu</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Role jsou rozděleny logicky ve vztahu k oblíbenosti a schopnostem. • Hodnota jednotlivců je odvozována od nich samotných, nikoli od ponížení hodnoty někoho jiného nebo nadřazení se. • Při uplatňování osobních nebo skupinových zájmů není zneužíváno moci.

Metodické doporučení

Hovořte a diskutujte se studenty především o těchto tématech:

- uvědomění hodnot a postojů, které se týkají lidské důstojnosti
- povědomí plného práva na zachování osobní důstojnosti za všech okolností, tedy i v případě, že jsem chyboval nebo se provinil proti pravidlům

- osobní pojetí obrany vlastní důstojnosti a dalších práv přímými prostředky, tedy bez zneužívání moci a přesouváním nepříjemností na druhé
- jemný rozdíl mezi užíváním vlivu a zneužíváním moci

2. KDY UŽ V BEZPEČÍ NEJSEM

Vztahové prostředí skupiny, kde již bezpečí nepanuje, ale naopak vztahy vykazují prvky zneužívání moci a ponižování, je charakteristické specifickými projevy – znaky šikany. Současně je pro pochopení takto narušených vztahů důležité věnovat pozornost tomu, jak se vyvíjí v čase.

Definice

Aby bylo možné dále rozvinout schopnost rozpoznání šikany, je nutné zabývat se jejími znaky. V obecné rovině jde o pozorovatelné jevy, konkrétní ukazatele, na základě kterých můžeme o pozorovaném chování rozhodnout, zda se jedná o šikanování či nikoli. Jedná-li se o šikanování, pak je v jednání možné pozorovat (studijně srovnej: KOLÁŘ, Nová cesta k léčbě šikany, 2011) tyto pozorovatelné znaky:

Záměr	Cílem útoku (fyzického či psychického) je ublížení a ponížení, nejedná se o ublížení nevědomky, ani se nejedná o útok, jehož cílem bylo vyřešit konfliktní situaci nebo prosadit svůj názor.
Opakování	Útoky se vůči konkrétní osobě opakují a to zpravidla po delší časový úsek. Ve výjimečných případech může být tento znak zastřen tím, že se jedná o ubližování většímu počtu jedinců, proto nemusejí být vyhodnoceny jako opakované, nebo se šikana odehraje ve velmi krátkém souvislém čase.
Nepoměr sil	Mezi útočníkem (útočníky) a tím, komu je ubližováno, vládne nerovnováha sil. To znamená, že jakákoliv obrana je neúčinná a rozhodně nesouvisí pouze s fyzickou silou. Tento nepoměr sil souvisí zejména s postavením žáků/studentů ve třídě, jejich sociální oporou a schopností respektovat přání druhého.
Bezmoc	Ten, komu je ubližováno, nemá prostředky k účinné obraně, nevidí ze situace východisko.
Zneužití moci	Na straně útočníků lze pozorovat vědomé zneužívání převahy, jehož následkem je bezmoc toho/těch, kterým je ubližováno.
Snižování lidské důstojnosti	Útok je veden tak, aby byla lidská důstojnost viditelně snížena, což lze pozorovat např. jako rozdíl mezi smíchem a výsměchem. Stejně tak se objevují i prvky ponížení, které nebývají součástí běžných konfliktů (např. naplívání do penálu, nepouštění na toaletu, roznášení extrémně devalvujících pomluv atd.).

Dojde-li v konkrétní skupině či v jiném sociálním kontextu k rozvoji šikany, a současně nedoje k jejímu včasnému odhalení a zastavení, bude se proces šikanování dynamicky rozvíjet. Pro

pochopení důvodů, proč bývá tak obtížné projevy šikany zachytit, uvádíme srovnání s fázemi vývoje skupiny (obvyklý „zdravý“ vývoj skupiny).

Obvyklé fáze vývoje skupiny jsou popsány takto:

- formování (forming)
- bouření (storming)
- normování (norming)
- optimální výkon (performing)

Dále srovnej tato stadia vývoje „zdravé“ skupiny s fázemi vývoje šikany:

	Fáze vývoje šikany	
Počáteční stadia <i>bouření – formování</i>	I. Ostrakismus	<ul style="list-style-type: none"> • Dochází k využívání osobních charakteristik k posměchu, vyčleňování z komunikace a aktivit, případně jsou přítomny mírné fyzické projevy využívání převahy. Cílem těchto činů se stávají jednotlivci. • V roli těch, kterým je ubližováno, se může ocitnout i více jednotlivců. Stejně tak je možné pozorovat, že s posměchem, ponižováním a vyčleňováním experimentuje více členů skupiny. Role nejsou pevně ustanoveny, ale zvolna se profilují tam, kde není přítomna nebo není možná obrana. Ti, kterým není ubližováno a ani sami neubližují, projevují nesouhlas s ubližováním, případně poskytují zastání těm, kterým je ubližováno.
	II. Prohloubení projevů zneužívání moci a nárůst agrese	<ul style="list-style-type: none"> • Postupně dochází k prohloubení projevů popsaných v předchozím stadiu a stoupá jejich intenzita. Pokud nebyly přítomny fyzické projevy, začnou se objevovat. • Ke zraňování je využíváno větší síly a bolestivějších forem ponižování. • Využívání převahy se mění ve zneužívání, mizí nahodilost experimentu. Ke zneužívání moci dochází ve chvílích, kdy ti, kteří ubližují, potřebují snížit napětí. • Role se více vyhraňují. Ubývá těch, kteří jednotlivě a nahodile experimentovali. Ubližováno je těm, u kterých se efekt získání převahy dá předpokládat - na základě předchozí zkušenosti nebo stereotypu. Ubývá zastání a projevů nesouhlasu, skupina ale nadále zůstává vnitřně rozrůzněna v postojích.

<p>Průlomové stadium <i>Normování – bouření</i></p>	<p>III. Vytvoření jádra agresorů</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Vytváří se podskupina, jejíž členové zneužívají moci již osvědčenými způsoby. • Tato skupina je často vnitřně hierarchizována co do „práva zneužívat převahy“, které je často rovněž založené na ponižování. • Zneužívání moci zcela opouští úroveň experimentu a nahodilosti, stává se pravidelným odreagováním zátěže, nebo systematickou formou zábavy. • Role jsou definovány. Ve skupině je jednotlivým členům zřejmé, kdo má jakou roli - kdo moci zneužívá, kdo se spolupodílí, kdo sympatizuje a komu je ubližováno. • Přímé zastání se, či otevřený nesouhlas je spíše nepravděpodobný. • Ten, komu je ubližováno a ti, kteří vnitřně nesouhlasí, budou usilovat o únik z nepříjemné situace. Aktivně se vyhýbají těm, kdo ubližují.
<p>Pokročilá stadia <i>optimální výkon normování</i></p>	<p>IV. Většinové přijetí pokřivených norem</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Vzhledem k závažnosti projevů zneužívání moci dochází postupně k ustanovení nepsaných norem, které jsou přijaty většinou členů a postupně celou skupinou. • Hierarchizovaná podskupina, či jednotlivec zneužívající moci a sympatizanti, tyto normy zpravidla přijímají aktivně. • Ten, komu je ubližováno, se přestává vyhýbat těm, kdo mu ubližují, a identifikuje se s rolí oběti. • Ostatní členové skupiny v zásadě stojí před volbou: <ul style="list-style-type: none"> ○ Zajistit si bezpečí svou pasivní přítomností při ubližování a vyhovět svému vnitřnímu nesouhlasu tím, že sami aktivně neubližují. ○ Aktivně se podílet na ubližování, a tak získat kontrolu nad svým bezpečím. ○ Odejít z dané skupiny. ○ Projevit aktivně nesouhlas, což prakticky znamená přijmout roli oběti.
	<p>V. Totalita</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Veškeré projevy zneužívání moci jsou vnímány a prožívány členy skupiny jako běžné a dané. • Rozložení rolí je vnímáno jako zákonité a oprávněné. • Oběť je plně identifikována se svou rolí. • Většina chování členů skupiny je ritualizována, pocit bezpečí všech se zakládá na očekávatelném průběhu událostí ve skupině (tj. ubližování se stalo normou skupiny a je všemi členy skupiny vnímáno jako správné a spravedlivé). • Vychýlení ze stereotypu života skupiny je všemi vnímáno jako ohrožující. Pokud by například oběť ze skupiny odešla, bude někdo z členů do této role „dosazen“, nebo se skupina obrátí ven.

Klíčový obsah

Zásadním momentem, který odlišuje jednotlivý postoj nebo pokřivenou hodnotu jednotlivce od šikany, spočívá v tom, že zneužívání moci přestává být izolovaným řešením momentální osobní nepohody. Celkové jednání ve výsledném součinu dává obraz ponižování lidské důstojnosti a zneužívání moci, které je již dlouhodobé a cílené a v čase se vyvíjí. Přestože může být celý kontext konkrétního případu šikany založen na jednání člověka trpícího poruchou chování, či jinak nemocného, není to rozhodně pravidlem a celkový kontext konkrétní skupiny může do pozice agresora přivést prakticky kohokoli. Stejně tak se kdokoli ze skupiny může dostat do role oběti.

Bez vnějšího zásahu je velmi nepravděpodobné, že by skupina nastoupila hodnotově a postojově zdravý vývoj, pokud přesáhne druhé stadium.

Modelový příklad

Dívka A má zrzavé vlasy a chlapec B na to čas od času upozorňuje pokřikem: „Zrzi, Zrzi, co tě mrzí, tvá zrzavá palice?“ Občas jí také o přestávce sebere penál a běhá s ním po třídě, se slovy: „tak mne chyt', jestli to dokážeš“. B byl také viděn, jak tahá A za rukáv svetry, až málem upadla.

Aplikační rámec

Pro rozlišení, zda se v tomto konkrétním případě jedná o šikanu, či nikoli, je nutné věnovat pozornost následujícím rovinám (studijně srovnej; KOLÁŘ, Nová cesta k léčbě šikany, 2011):

Nejedná-li se o šikanu, pak:	Vyhodnocujte pozorované jednání z hlediska:	Jedná-li se o šikanu, pak:
<ul style="list-style-type: none">• Zažít vzájemnou legraci, bavit se, mít dobrou náladu.	MOTIVACE a CÍLE	<ul style="list-style-type: none">• Zažít legraci, bavit se, nemít špatnou náladu – nenudit se.
<ul style="list-style-type: none">• Přiblížit se, projevit náklonnost či získat si náklonnost.		<ul style="list-style-type: none">• Ublížit, ponížit, zranit.
<ul style="list-style-type: none">• Snížit napětí, pramenící z nevyjasněné míry blízkosti či sympatie.		<ul style="list-style-type: none">• Snížit napětí, pramenící z obav o pozici.
<ul style="list-style-type: none">• Mít moc nad sebou – ovládnout své prožívání.		<ul style="list-style-type: none">• Mít moc nad druhým – ovládnout a mít pod kontrolou prožívání druhých.
<ul style="list-style-type: none">• Nebýt sám – být součástí.		<ul style="list-style-type: none">• Nebýt osamělý – mít pozici, mít kontrolu.

<ul style="list-style-type: none"> • Je možné si hájit svou intimitu. 	<p style="text-align: center;">POSTOJŮ K OSOBNÍM HRANICÍM</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Není možné hájit svou intimitu.
<ul style="list-style-type: none"> • Jasně patrné slovní i tělesné limity ve vztazích a komunikaci. • Ani v „ostřejších“ hrách není využita plná síla. 		<ul style="list-style-type: none"> • Hranice jsou prolamovány, často za využití veškeré dostupné síly a opakovaně.
<ul style="list-style-type: none"> • Respektování potřeb druhých. 		<ul style="list-style-type: none"> • Znevažování druhých.
<ul style="list-style-type: none"> • Sebeúcta. 		<ul style="list-style-type: none"> • Devalvace sebe.
<ul style="list-style-type: none"> • Je podporována sebehodnota a svébytné rozhodování. 	<p style="text-align: center;">ZACHOVÁNÍ LIDSKÉ DŮSTOJNOSTI</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Jsou přítomny pochybnosti o vlastní hodnotě. • Rozhodování často probíhá pouze konvenčně.
<ul style="list-style-type: none"> • Důstojnost je zachovávána, pokud někdo svou vlastní znevažuje, je to vnímáno s rozpaky. 		<ul style="list-style-type: none"> • Ponižování a povyšování. • Pokud někdo znevažuje svou důstojnost, je to přijímáno s pobavením či povděkem.
<ul style="list-style-type: none"> • Sebehodnota je odvozována od vlastních činů, rozhodnutí a naplňování záměrů. 		<ul style="list-style-type: none"> • Sebehodnota je získávána ponížením hodnoty druhých.
<ul style="list-style-type: none"> • Radost, vzrušení, rozpaky. 	<p style="text-align: center;">EMOČNÍHO LADĚNÍ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Vzrušení, bolest, smutek, stud.
<ul style="list-style-type: none"> • Pokud dochází ke zranění, je přítomen vztek, pláč zraněného. 		<ul style="list-style-type: none"> • Pokud dochází ke zranění, není přítomen pláč ani vztek, paradoxně je přítomen smích či sebedevalvace zraněného.
<ul style="list-style-type: none"> • Nedochází k opakovanému zraňování. 		<ul style="list-style-type: none"> • Dochází k opakovanému zraňování.
<ul style="list-style-type: none"> • Pokud ke zranění dojde, je přítomna obrana nebo zastání. 		<ul style="list-style-type: none"> • Zpravidla není přítomna následná obrana, časem ani zastání.

Metodické doporučení

Hovořte a diskutujte se studenty především o těchto tématech:

- uvědomění si jemných rozdílů v osobních hranicích jednotlivců
- povědomí o zábavě a humoru založeném na paradoxu (napětí/uvolnění založené na hledání nečekaného kontextu) a zábavě a humoru založeném na zesměšňování (napětí/uvolnění založené na vystavení někoho jiného do centra pozornosti proti jeho vůli)
- osobní pojetí nakládání s vnitřním napětím jedince spojeným s hledáním příjemné podoby osobních vztahů v sociální skupině.
- osobní postoje na těchto příkladech: rovnocenný soupeř v případě soupeření, pravidla soupeření, zastání se hodnot, zastání se někoho v ohrožení, poskytnutí pomoci
- možnosti odmítání bez ponižování, obrany bez pomsty

3. KAM SE OBRÁTIT PRO POMOC, KDYŽ JSEM V NEBEZPEČÍ (NEBO VÍM, ŽE JE V NEBEZPEČÍ NĚKDO JINÝ)

Při rozhodování kam se obrátit pro pomoc je klíčové, jaké bylo výchozí prostředí, v němž se děj odehrává. Jinými slovy - jaká platila pravidla předtím, než se začalo projevovat zneužívání moci a ponižování.

- Obracet se dovnitř je možné, pokud převažovalo v daném prostředí (ve škole) bezpečné klima a je možné důvěřovat těm, kteří mají svěřenou odpovědnost (pedagogové).
- Obrátit se mimo prostředí, v němž se šikana odehrává, je dobré vždy, když výchozí prostředí není spojeno s důvěrou v bezpečné řešení (např. předchozí snahy o řešení selhaly).

Definice

Nutnost budovat bezpečné vztahové prostředí ve škole vyplývá z platné legislativy. Bezpečné vztahové prostředí není samozřejmostí, jak by se mohlo zdát. Je nutné jej cíleně budovat a udržovat v chodu. Škola je ze zákona povinna zajistit bezpečí všech žáků (srovnej zákon č. 561/2004 Sb.):

§ 2

(1) Vzdělávání je založeno na zásadách

a) rovného přístupu každého státního občana České republiky nebo jiného členského státu Evropské unie ke vzdělávání bez jakékoli diskriminace z důvodu rasy, barvy pleti, pohlaví, jazyka, víry a náboženství, národnosti, etnického nebo sociálního původu, majetku, rodu a zdravotního stavu nebo jiného postavení občana.

b) zohledňování vzdělávacích potřeb jednotlivce,

c) vzájemné úcty, respektu, názorové snášenlivosti, solidarity a důstojnosti všech účastníků vzdělávání, ...

§ 29

(1) Školy a školská zařízení jsou při vzdělávání a s ním přímo souvisejících činnostech a při poskytování školských služeb povinny přihlížet k základním fyziologickým potřebám dětí, žáků a studentů a vytvářet podmínky pro jejich zdravý vývoj a pro předcházení vzniku sociálně patologických jevů.

(2) Školy a školská zařízení zajišťují bezpečnost a ochranu zdraví dětí, žáků a studentů při vzdělávání a s ním přímo souvisejících činnostech a při poskytování školských služeb a poskytují žákům a studentům nezbytné informace k zajištění bezpečnosti a ochrany zdraví.

Klíčový obsah

Budování a udržování bezpečného klimatu vyžaduje především uvědomění si základních podmínek, které utváření bezpečí napomáhají, pokud jsou naplňovány, a naopak bezpečí ohrožují, pokud naplňovány nejsou.

Aby mohl každý z nás dosáhnout zážitku bezpečí ve vztazích, musí být splněna tato kritéria:

- Jasně a otevřeně formulovaná pravidla pro jednání ve vztazích platná pro všechny.
- Otevřené projednávání porušování těchto pravidel na jakékoli úrovni s cílem chyby neopakovat.
- Veškeré probíhající procesy a jednání jednotlivců mají srozumitelný cíl a předvídatelný průběh.
- Pedagogové jsou těmi, kteří mají více zodpovědnosti ve vztahu ke své roli, a zároveň jsou nositeli hodnot a postojů hájících rovnoprávnost a lidskou důstojnost.
- Zvýšená pozornost je věnována způsobu hodnocení. Hodnocen by vždy měl být výkon a chování, nikoli lidé a jejich osobní charakteristiky. Hodnocení vždy zahrnuje jak vyjádření pedagoga, tak sebehodnocení žáka.

Modelový příklad destruktivní praxe

Vyučující není spokojen s tím, že se žák A posmíval při tělocviku spolužákovi B, že nevyšplhá na tyč. Nechce ponechat takový projev bez povšimnutí a tak reaguje: „**Tak se mi zdá, že se nám tu někdo vytahuje. Když si milý A takový machr, že si vybíráš slabší, aby ses jim posmíval, tak nám tady předved' 50 kliků. Vidíš, zas takový hrdina nejsi, co. Tak si to aspoň budeš pamatovat.**“

Aplikační rámec

Bezpečné klima – minimálně v hodinách tohoto pedagoga a v této dané třídě je ohroženo zejména z těchto důvodů:

- Normou chování se stává ironizování druhých.
- Vyučující žáka A uráží a tím spojuje hodnotu jednotlivce s jeho konkrétním výkonem.
- Ve vztahové rovině nastavuje vyučující způsob komunikace na úrovni ponižování a devalvace.
- Vyučující současně potvrzuje přesvědčení žáka A, že žák B je slabý.
- Může snadno vzniknout nepsaná norma „pokud máš víc síly, můžeš si dovolovat ponižovat slabší“, tedy paradoxně přesně to, co se pedagog rozhodl napravit.
- Žáka A vyučující nepodporuje ke změně, a ani žák B nezažívá podporu ze strany vyučujícího.
- Nelze očekávat, že žák A ani B v případě potíží ve třídě vyhledá pomoc tohoto vyučujícího.

Modelový příklad konstruktivní praxe

Vyučující není spokojen s tím, že se žák A posmíval při tělocviku spolužákovi B, že nevyšplhá na tyč. Nechce ponechat takový projev bez povšimnutí a tak reaguje: **„Nelíbí se mi, že se takhle posmíváš. Pokud máš radost, že ty sám vyšplháš vysoko, raduj se z toho, že jsi to dokázal. Nemyslím si, že se kdokoli může něco naučit nebo se zlepšit, když se mu ostatní posmívají, že mu to právě nejde.“**

Aplikační rámec

Bezpečné klima – minimálně v hodinách tohoto pedagoga a v této dané třídě je podporováno zejména z těchto důvodů:

- I v případě kritiky vyučující zachovává důstojnost žáka A, nesnižuje jeho hodnotu, neboť hovoří výhradně o svých postojích a hodnotí pouze žákovo chování.
- Nabízí konkrétní a realizovatelné možnosti ke zlepšení chování žáka A, čímž jej podporuje ke změně. Navíc žák B zažívá podporu ze strany vyučujícího.
- Způsobem komunikace podporuje partnerský vztah se žákem A, tím předává své hodnoty a principy ostatním.

Metodické doporučení

Hovořte a diskutujte se studenty především o těchto tématech:

- povinnost dospělých zajistit studentům/žákům jejich bezpečí
- právo studenta/žáka vybrat si, komu se s tím, co se mu děje, svěří
- pomozte studentům/žákům vybrat dospělou osobu, které důvěřují, a které se mohou svěřit
- hovořte s nimi o tom, že obrátit se o pomoc nemusí být lehké, je přirozené, že váháme
- nejsme-li v ohrožení sami, ale někdo jiný, můžeme mu pomoci i anonymně
- nabídněte možnost obrátit se o pomoc mimo školu nebo rodinu, a to i anonymně na nonstop bezplatné linky: 116 000 nebo 116 111 (kdykoli a zdarma)
- Linka bezpečí 116 111 je pro děti, Linka Ztracené dítě 116 000 je i pro dospělé
- nabídněte též chatovou pomoc na obou linkách: www.linkaztracenedite.cz a www.linkabezpeci.cz

- hovořte s nimi o tom, jak poznají, zda ti, kdo jim pomáhají, jednají správně

4. JAK POZNÁM, ŽE SE O MĚ DOBŘE POSTARALI TI, NA KTERÉ JSEM SE OBRÁTIL O POMOC

Pokud ti, co pomáhají, jednají tak, jak je potřeba, bude možné z pozice toho, kdo si pro pomoc přišel, pozorovat následující:

- **Dostatek prostoru pro jeho vlastní vyjádření a snahu pochopit jak věci myslí;** Při rozhovoru nebude vytvářen tlak. Bude naopak dost času na hovor, i když se věci nsnadno popisují. Budou kladeny doplňující otevřené otázky a nebudou podsouvány hypotézy.
- **Poskytnutá ochrana;** Ať už přichází pro pomoc přímo ten, komu je ubližováno, nebo ten, kdo ví, komu je ubližováno, bude chráněn jako zdroj informací („nikdo se nedozví, že to vím od tebe“). Tedy nebude možné se dozvědět, od koho se dospělí dostali k informacím. Dospělí budou hledat ten nejlepší způsob, jak zajistit bezpečí. Minimálně takový, že bude domluveno, co dělat, kdyby se situace nelepšila, nebo opakovala.
- **Pravdivé informace;** Budou předány ty informace, které jsou důležité pro pochopení souvislostí a další ochranu. Tedy např. komu se tato situace bude muset dále říci (vedení školy, policie, OSPOD, rodiče). Nebude slibováno nic, co nelze splnit („nikomu to neřeknu, je to naše tajemství“).
- **Zachování důstojnosti;** Ty pasáže rozhovorů, které jsou spojeny se studem, bolestí a vinou, nebudou zbytečně protahovány. Bude možné je popsat jen jednou. Současně se jich ten, kdo pomáhá, nebude štítit a bude je brát takové, jaké jsou a zaujímat k nim zcela jasné postoje. Shodné postoje budou uplatňovány i při vynášení trestů těm, kdo ubližovali i při následné práci. Má-li být důstojnost hodnotou, musí být zachována pro všechny. Tedy ani ti, kdo ubližovali, nebudou vystavováni a pranýřováni.:
- **Důslednost;** Postupy budou jasné, dopředu domluvené a dohody dodržené.

To celé by mělo mít významný efekt v tom, že ten, kdo přišel pro pomoc, pocítí úlevu a pomine ohrožení.

Naopak při správně voleném postupu nebudou přítomny tyto způsoby jednání:

- **Zlehčování:** „to je jen taková klukovina“
- **Rychlé úsudky:** „já to věděl, no v tom určitě jede i...“ nebo „co mi to povídáš, vždyť to je jedničkář, proč by to dělal“
- **Hledání spoluodpovědnosti:** „A cos jim proved ty, že ti tohle dělají“ nebo „čím si je vyprovokoval“
- **Lhostejnost:** „nějak si to vyřešte“

Pokud se škola nesnaží situaci řešit, je dobré využít postup stanovený v postupu pro podání stížností dané školy. Pokud již nelze škole jako instituci důvěřovat, je možné se obrátit na českou školní inspekci, či zřizovatele školy, případně veřejného ochránce práv či Helsinský výbor. Pro taková jednání bude ale zapotřebí nejprve informovat rodiče či zákonné zástupce nezletilého dítěte.

5. DODATEK PRO POCHOPENÍ ZÁVISLOSTNÍCH VZTAHŮ VE SKUPINĚ ZASAŽENÉ ŠIKANOU

Při práci s tématem mějte na paměti, že problematika zneužívání moci a ponižování je úzce spojena s pocity strachu, viny a studu. Důvodem je skutečnost, že v rámci šikany se velice rychle vytváří závislé a spoluzávislé vazby.

Tento úhel pohledu, skrze v čase se vyvíjející vzájemnou závislost aktérů ubližování, je významný pro pochopení toho, proč jednotlivci ve skupině zasažené šikanou jednají často paradoxně. Pomůže nám odpovědět na otázky, které si můžeme klást:

- Proč nikdo nepomůže?
- Proč se tomu ostatní smějí?
- Proč ten, komu je ubližováno, hájí toho, kdo mu ubližoval?
- Jak to, že někdo, komu je ubližováno, současně sám ubližuje?

Pro toto pochopení je nutné věnovat pozornost závislostnímu rozměru lidského vývoje. Závislost je přirozenou součástí lidského vývoje. **Pevné připoutání se k tomu, kdo má moc naplnit mé potřeby a potřeba identifikovat se s ním, jsou základními nezbytnými vývojovými kroky dítěte a výchozím předpokladem pro pozdější odpoutávání se a samostatnost.** (srov. Bowlby, J., Attachment and Loss, 1973).

Nejsnáze je tento fakt pozorovatelný v porovnání se závislostním jednáním ve vztahu k látkám, například alkoholu:

Látka	Vztahy
<p><i>A je 14letý mladík, obtížně se prosazuje mezi novými lidmi. Vždy pocítuje obrovskou úzkost, která jej zcela ochromuje. Právě se přestěhoval a začíná chodit do nové školy. Rád by si ale dnes večer zatančil na koncertě se spolužáky. Rád proto přijme návrh kamaráda: „tak si dej panáka, ať se uvolníš“. Alkohol uvolňující účinky opravdu poskytne. Lepší zábavu mezi lidmi A doposud nezažil. Má skvělý recept na úzkost, který přinese úlevu.</i></p>	<p><i>B je 14letý mladík, obtížně se prosazuje mezi novými lidmi. Vždy pocítuje obrovskou úzkost, která jej zcela ochromuje. Právě se přestěhoval a začíná chodit do nové školy. Rád by si o přestávce povídal se spolužáky C a D, a chtěl by s nimi jít odpoledne na fotbal. Už se chystá je oslovit, když se omylem srazí se spolužačkou E ve vytaženém svetru, která není moc oblíbená pro své radikální ekologické názory. Zaskočen na ni hlasitě vykřikne: „co se na mě lepiš, socko“. Dva spolužáci se na něj usmějí a pochvalně vztyčí palce, dokonce ho pozvou na fotbal. Rychleji se B doposud nikdy neseznámil. Má skvělý recept na úzkost, který přinese úlevu.</i></p>

Přirozené potřeby být v kontaktu, být uvolněný (necítit úzkost), jsou naplněny pomocí vnějšího zdroje...

...alkoholu	...ocenění vrstevníky
-------------	-----------------------

Přestože se ještě nejedná o rozvinutou závislost na alkoholu, jde vzhledem k momentální situaci o závislostní čin.	Přestože se ještě nejedná o rozvinutý závislý vztah, jde vzhledem k momentální situaci o závislostní jednání.
Pozitivní prožitek účinku alkoholu zcela převyšuje možná rizika a naplňuje aktéra příběhu zážitkem kompetence. Ví, jak získat kontrolu nad svým nepříjemným prožíváním.	Pozitivní prožitek ocenění spolužáky zcela převyšuje fakt, že základem je ponižení dívky a naplňuje aktéra příběhu zážitkem kompetence. Ví, jak získat kontrolu nad svým nepříjemným prožíváním.
<i>Je docela dobře možné, že bychom po čase našli mladého muže A, který pije alkohol denně. Úzkostmi trpí stále častěji, neboť se dostávají vždy, když je střízlivý. Už se nebaví ve společnosti, protože je buďto zcela opilý, nebo plný úzkosti. Krátké okamžiky, kdy alkohol účinkuje tak skvěle jako dřív, sotva stačí na to, aby si došel nakoupit. Přesto stále pije - je to jediné, co alespoň trochu funguje.</i>	<i>Je docela dobře možné, že bychom po čase našli mladíka B, který ve škole ponižuje spolužačku E, která nosí doma ušité oblečení, vyznává radikálně ekologické názory a není příliš oblíbená spolužáky. Úzkostmi trpí stále častěji, neboť se dostávají vždy, když mu C a D nevěnují pozornost a baví se s ostatními chlapci. Hledá nové způsoby jak dívku zesměšnit. Krátké okamžiky, kdy ocenění od spolužáků účinkuje tak skvěle jako dřív, sotva stačí na to, aby se soustředil přes vyučovací hodinu. Přesto dívce dál ubližuje - je to jediné, co alespoň trochu funguje.</i>

Použijeme-li výše uvedený příklad chlapce B a rozšíříme-li pohled na vztahovou síť uvnitř třídy, budeme mít před sebou obraz spoluzávislých a závislých vztahových vazeb:

B ponižuje dívku E urážkami: „socko“, „socko špinavá“, „vrať se do jeskyně“. Když by měl přijít do fyzického kontaktu s E nebo jejími věcmi vyjadřuje odpor gesty. Zacpává si nos, aby naznačil, že dívka či její věci zapáchají, byť to objektivně není pravda.

Chlapci C a D k dívce nesměřují žádné slovní ani fyzické urážky. Ponižování ze strany B se smějí. C a D jsou oblíbení mezi většinou spolužáků pro své výsledky ve fotbale a některé spolužačky usilují o jejich přízeň. Tytéž dívky nekomunikují s dívkou E a všichni sympatizanti se občas přidávají se smíchem.

Většina spolužáků a spolužaček, kteří C a D neobdivují ani neusilují o jejich přízeň, současně nekomentuje jednání B ani se nesměje ponižování E.

E v některých případech paradoxně vyhledává přítomnost B, přestože se vždy dočká ponižující reakce.

Pro pochopení principu spoluzávislých a závislých vztahů v této skupině je možné shrnout:

- B, C, D, jsou ve spoluzávislé vazbě. Tato podskupina ponižuje E. Současně je B manipulován a ponižován C a D velmi jemným a těžko postižitelným způsobem, a je tedy současně jejich obětí. Z pohledu E jsou však B, C, D agresory, přičemž B jí ubližuje nejvíc.
- Pocit přijetí B ze strany C a D zcela závisí na míře spokojenosti těchto dvou chlapců s ponižováním E.
- C a D jsou zcela závislí na tom, jak dlouho bude B na jejich impulzy reagovat. Pokud by přestal, museli by patrně hledat jiný způsob, jak vyjádřit odmítání E, neboť „pouhé“ vyčlenění z komunikace by patrně jejich sympatizantům již nestačilo. Současně je nepravděpodobné, že B sám od sebe přestane, neboť jde o jediný způsob jak upoutat pozornost C a D.
- Obdobně jako v předchozím bodě jsou spoluzávislí na B a E všichni sympatizanti C a D.
- Vyhledávání blízkosti B ze strany dívky E je rovněž projevem závislého vztahu. E takto zdánlivě nepochopitelně reaguje vždy, když pociťuje napětí z nekomunikace ostatních spolužáků, které je neuchopitelné a v kontextu toho jak spolužáci reagují, se obává, že udeří a neví jak. Oproti tomu chování B je předvídatelné může si utrpení dávkovat a tak dosáhnout dočasné úlevy.
- Jak děj probíhá v čase, stávají se spoluzávislými i ti, kteří nesympatizují, nesmějí se, ani neubližují. S ohledem na individuální prožívání každého z nich plní to, co probíhá mezi B a E jejich potřebu bezpečí tím, že lze děje předvídat a současně zůstávají skryti.

DĚTI OHROŽENÉ SYNDROMEM CAN (CHILD ABUSE AND NEGLECT), SYNDROMEM TÝRANĚHO, ZNEUŽÍVANĚHO A ZANEDBÁVANĚHO DÍTĚTE

(PhDr. Alexandra Fraňková)

1. ÚVOD

Problematika dětí nacházejících se v krizových a zátěžových situacích, které mohou negativně ohrozit jejich zdravý vývoj a psychický stav, je v naší společnosti stále citlivá a s tendencí se tématu vyhýbat. Jedná se zejména o situaci ztráty či rozpadu rodiny (úmrť, rozvod), vystavení dítěte nepříznivé situaci v rodině (nezaměstnanost rodičů, psychiatrické onemocnění rodiče, domácí násilí, konflikty, sociálně patologické jevy v rodině a další). Je nezbytné správně nahlížet, vnímat a detekovat traumata dětí způsobená sexuálním zneužíváním, týráním či zanedbáváním ze strany rodičů nebo blízkých osob.

Způsob, jakým zachází naše společnost s dětmi, je odrazem jejího stavu a ukázkou jejích priorit. Problematika ohrožených dětí by se měla týkat každého z nás. Často tomu tak, bohužel, není. Úmluva o právech dítěte zmiňuje ve článku č. 3 tzv. „nejlepší zájem dítěte“ a doprovází jej výkladem: *„Zájem dítěte musí být předním hlediskem při jakékoliv činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, správními nebo zákonodárnými orgány.“* Důvodů, proč je třeba děti chránit, je mnoho. Uvědomíme-li si dětskou nevyzrálost po psychické, tělesné a sociální stránce, je nám jasné, že děti patří k nejohroženější skupině osob.

2. SYNDROM CAN Z OBECNÉHO HLEDISKA

Syndrom CAN (Child Abuse and Neglect) představuje soubor v dané společnosti nepřijatelných aktivit rodiče či jiné osoby vůči dítěti, které poškozují tělesný, duševní či společenský stav a vývoj dítěte, případně způsobují jeho smrt. Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte představuje závažný multifaktoriální sociálně patologický jev, se kterým se setkáváme i v naší společnosti. Ačkoliv se jedná o jev, který jde s historií lidstva po dlouhá staletí a tisíciletí, mění se postoje společnosti k danému problému jen velmi pozvolna. V podstatě teprve od roku 1990 je tato problematika v České republice postupně odtabuizována a rozkrývána a stává se stále více předmětem veřejného zájmu a odborných diskusí.

Syndrom CAN představuje soubor takových forem neadekvátního zacházení s dítětem, které vždy vedou k nedostatečnému uspokojování základních potřeb dítěte (potřeb biologických, emočních, pocitu bezpečí, jistoty), a které vedou k závažnému narušení až trvalému poškození zdraví, vývoje, osobnosti, interpersonálních vztahů a sebehodnocení dítěte.

Syndrom zahrnuje v první řadě týrání fyzické i psychické, sexuální zneužívání a zanedbávání základních potřeb dítěte. Dalšími diagnostickými kategoriemi jsou rozvodová problematika,

domácí násilí, Münchhausenův syndrom by proxy (v zastoupení), systémové týrání, sekundární viktimizace a šikana.

Následky syndromu CAN mohou být až celoživotní a zasahují závažným způsobem všechny podstatné složky jedince (prožívání, chování, sebepojetí, interpersonální vztahy). Přímým důsledkem mohou být duševní poruchy, depresivita, úzkostnost, nedůvěra ve svět, v lidi, zvýšená agresivita, nenávisť k druhým i k sobě samému.

Zajímavým jevem úzce souvisejícím se syndromem CAN jsou některé shodné znaky dětí zasažených syndromem týraného, zneužívaného a zanedbaného dítěte. Pochopit mechanismy vzniku, rozvoje a udržování syndromu CAN je nutné předně v souvislosti s využitím těchto poznatků při detekci a následné prevenci takto ohrožených dětí.

Syndromem CAN jsou obecně ohrožené všechny děti bez ohledu na to, jaký dojem navenek rodina budí.

Většimu riziku jsou pak vystaveny zejména děti:

- pasivní, poddajné
- vyděšené, úzkostné, nesplňující očekávání rodičů – postižené tělesně, duševně, mentálně retardované
- v období vzdoru
- hyperaktivní, impulsivní, výchovně obtížné
- zvýšeně dráždivé, plačtivé

Syndrom CAN představuje pro děti mnohem závažnější a častější ohrožení, než si většinou veřejnost uvědomuje. Intenzita dopadu je umocněna skutečností, že většina forem spadající do syndromu CAN je vázaná na rodinné prostředí; tím je porušeno základní bezpečí dítěte a role těch nejbližších, kteří mají hájit zájmy dítěte a sytit jeho základní potřeby. Dítě je ještě z větší části odkázáno na péči rodičů a je na nich citově závislé. V důsledku toho se setkáváme také s tím, že pocit bezpečí a jistoty je u těchto dětí natolik oslaben, že se bojí přijít i o svou dysfunkční rodinu, ačkoliv ta je zdrojem jejich utrpení. O to více jsou děti se syndromem CAN odkázané na pomoc lidí ze svého okolí, ať již jde o osoby příbuzné, či ty, které se s dítětem dostanou do kontaktu v rámci své profese, či o lidi z bezprostředního okolí dítěte.

Pro samotné dítě je velmi obtížné vymanit se z nepříznivé situace a do určitého věku v podstatě nemožné. Je to – v případě že primární rodina dítěte zcela selhává a dítě nemá ve svém okolí jinou osobu, které důvěřuje – úkol nad rámec schopností a dovedností dítěte, i nad rámec jeho úrovně poznání. Aby dítě takový krok zvládlo, musí mít kromě jiného již jasnější představu o „tom velkém světě“, o fungování pomoci, o institucích. Musí také dosáhnout takové vývojové úrovně, kdy si dokáže představit svou existenci případně i bez rodičů, čili musí dosáhnout určité úrovně odpoutávání. Děti týrané svými rodiči ale naopak nahlízejí na svět často jako na nebezpečný. Dítě má v rodině nalézt především bezpečí a ochranu, a pokud se mu tohoto dostává, může podnikat experimenty a prozkoumávat nejistý svět mimo rodinu. V rodině je bezpečně, mimo rodinu číhají rizika. V případě nebezpečí se má kam vrátit a má kde vyhledat ochranu. Děti týrané vlastními rodiči tuto možnost nemají. Podle uvedeného algoritmu: rodina bezpečí – svět rizika cítí týrané děti už rodinu jako nebezpečnou a tím pádem svět jako ještě více ohrožující. Navíc jak se mohou spolehnout na to, že je ochrání cizí lidé,

když nezažívají ochranu od lidí nejbližších? Týrané děti jsou často značně závislé na svých rodičích a spíše než by usilovaly o odtajnění týrání, chrání své rodiče popíráním týrání. Děti týrané a zneužívané jsou odkázané na vnímavost lidí ve svém okolí a na to, že jejich nepříznivou situaci odtuší a pomohou iniciovat řešení. O to více musíme s nedůvěřivým postojem dětí počítat při kontaktu s nimi.

3. DIAGNOSTICKÉ KATEGORIE SYNDROMU CAN

Fyzické násilí na dětech

Fyzické týrání dětí je v české kultuře hluboce zakořeněné po mnoho desetiletí. Výchova dětí je v České republice stále velmi trestající a založená především na užívání negativních výchovných prostředků (trest, sankce, zákazy) na úkor prostředků pozitivních a rozvíjících (odměna, pochvala, uznání). Nadále v naší kultuře převládá vysoká tolerance k fyzickým trestům. Trestání dítěte má podobu brachiálního násilí či bývají využívány různé nástroje – nejčastěji se jedná o vařečku, pásek, elektrickou šňůru či vodičko na psa. V praxi se také můžeme setkat s dětmi pobodanými či popálenými.

Fyzické týrání představuje záměrné ubližování dítěti, ale i „pouhé“ nezabránění takovému ubližování, volba nepřiměřeně bolestivých trestů, časté nadužívání fyzických trestů, neúměrně tvrdé trestání vzhledem k míře „prohřešku“ dítěte. Fyzické týrání zahrnuje všechny způsoby vystavení dítěte neadekvátně brutálnímu potrestání nebo častěji opakujícímu se soustavnému nadužívání fyzických trestů jako základního výchovného prostředku na úkor ostatních výchovných metod a to v míře, která neodpovídá svojí brutalitou tomu, za co je dítě trestáno. Za fyzickým týráním často nestojí „zlobení“ dítěte jako takové, ale spíše emoční nestabilita rodiče, který využívá dítě jako prostředek k vybití vlastního napětí či agrese. Pokud v pozadí týrání dítěte stojí osobnostní porucha rodiče, jsou možnosti nápravy výrazně limitované.

Fyzické týrání se týká i dětí nejmladších věkových skupin, dokonce kojenců a batolat, tedy věku, kdy dítě ještě nemůže cíleně a vědomě „zlobit“ a kdy se jednoznačně jedná o selhávání dospělé (týrající) osoby, nejčastěji v roli rodiče (otec i matka; vlastní i nevlastní).

Formy fyzického týrání:

- nepřiměřené bití rukou (pohlavky, facky) či různými nástroji (vařečka, řemen) zanechávající podlitiny, zhmožděny, jizvy, fraktury
- kopání do dítěte, údery pěstí cíleně často na dutinu břišní či hlavu (má za následek až poranění orgánů, vnitřní krvácení)
- popáleniny (např. cigaretou), opaření horkou vodou
- bodné rány (často nůžkami)
- vytrhávání vlasů (lysiny ve vlasech), nepřiměřené tahání za ušní boltce (trhlínky)
- odmrštění, odhození dítěte, úder dítětem – o zem, stěnu, nábytek (otřes mozku, až zabití; častější u kojenců)
- škrcení, dušení, topení dítěte
- svazování, připoutání, silné třesení (zejména s malým dítětem/kojencem)

Od fyzického týrání je potřeba odlišit **nepřiměřené potrestání**. V daných případech dochází k použití neadekvátních, nepřiměřených trestů, jedná se však o výjimečný, izolovaný moment v životě dítěte či míra násilí je překročena jen mírně. Takové situace mívají zpravidla zřejmý důvod, který lze považovat za pochopitelný, přestože s provedením trestu nemusíme souhlasit. To znamená, že dítěti není ublíženo zásadním a devastujícím způsobem.

Psychické týrání dětí

Psychické týrání je doprovodným jevem všech forem syndromu CAN jako nevyhnutelný důsledek neadekvátního zacházení s dítětem. Psychickému týrání často předchází psychické zanedbávání či se vzájemně kombinují a jedna forma střídá druhou. Vedle toho ale existují ve své samostatné formě.

Psychické týrání představuje takové způsoby přístupu k dítěti a zacházení s ním, které vedou k narušení jeho zdravého vývoje a všestranného rozvoje osobnosti a ke snižování sebehodnocení dítěte. Psychické týrání může mít mnoho různých konkrétních podob, většina dětí je vystavována kombinaci víceřých z nich. Mezi typické formy psychického týrání patří především: opakované ponižování dítěte, užívání nadávek, snižování sebehodnocení dítěte, zastrásování, izolace od vrstevníků, nepřijetí dítěte v rámci rodinného systému, požadování věku neadekvátní zodpovědnosti a výkonu domácích prací, ale také požadování výkonu (většinou školního) přesahujícího schopnosti dítěte.

Psychické týrání zahrnuje mnoho podob a většina z nich na dítě „čihá“ v prostředí domova, kde by se mělo cítit jistě a bezpečně. Výjimečně se takového jednání dopouštějí rodiče viditelně psychicky narušení. Navenek mohou působit spořádaným, zcela normálním dojmem. Často mívají „pozitivní nálepku“ pečujících, starostlivých rodičů, kteří směřují k dětem jen to nejlepší. Snižovat, devalvovat a negativně zasahovat osobnost dítěte je možné i bez facky, bitím páskem či vařečkou – oč nenápadněji, o to účinněji a do hloubky vnitřního prožívání dětské duše.

Psychické týrání je **nejobtížněji zachytitelná forma syndromu CAN**, neboť nezanechává „viditelné“ následky, a jeho prokazování je ještě komplikovanější než je tomu u ostatních forem.

Mezi základní formy psychického týrání patří:

- ponižování – slovní útoky na sebevědomí dítěte, nadávky, zesměšňování, degradace osobnosti, neustálé připomínání neúspěchu, zdůrazňování chyb a nedůvěry ve schopnosti dítěte
- vyhrožování, zastrásování
- nedostatečný zájem o dítě z důvodu vysoké zaměstnanosti rodičů
- opakované ignorování, odmítání až zavrhování dítěte
- dvoukariérová manželství – jde o rodiče upřednostňující své zájmy nad zájem dítěte
- vystavování dítěte závažným rodinným konfliktům, starostem o rodiče, sourozence, např. při domácím násilí probíhajícím mezi rodiči, přenášení neadekvátní odpovědnosti na dítě; násilná izolace dítěte od členů rodiny či od vrstevníků; nucení k rozhodování o věcech, kterým zcela nerozumí (což může vyvolávat pocity viny); nucení a učení

názorům a chování odporujícím zákonům; neakceptování vývojových stádií a vývojových potřeb dítěte (zejména puberty)

- výkon/trest – nereálné požadavky, nejčastěji na perfektní školní výkon případně nadstandardní požadavky na sportovní výkony dítěte; důležitým znakem provázející tento typ psychického týrání je permanentní formulace požadavků a očekávání; rodiče mnohdy projektují do svých dětí své nenaplněné touhy a ambice a mají pocit, že jen přes řádný dril může jejich dítě dosáhnout úspěchu

Rozvodová problematika

S psychickým týráním se stále častěji setkáváme také v rámci rozvodové situace rodičů, kdy je dítě vystaveno neadekvátnímu nátlaku ze strany rodičů, je zatahováno do sporů a konfliktů. Často je dítě vystaveno jako přímý svědek hádkám mezi rodiči, je nadměrně a navíc zkrlesně informováno o okolnostech rozpadu manželství a rodiny. Nejednou rodiče dítě nepřiměřeně zatěžují tím, že na něj uvalí zásadní rozhodnutí, s kým dítě chce žít, brání dítěti ve styku s druhým rodičem, sourozenci, širší rodinou a ovlivňují negativně jeho postoje (syndrom zavrženého rodiče).

V rámci vyhrocených konfliktů mezi rodiči, v rodinách dysfunkčních a rodinách v rozvodové fázi, jsou děti často přímými svědky domácího násilí, fyzických útoků mezi rodiči a různých forem agrese. I když takové násilí není mířeno přímo proti dítěti, je jisté, že na dítě negativně působí. Přítomnost dítěte nemá v mnoha případech na chování rodičů téměř žádný vliv a nevede je ke korekci svého chování. Dítě se tak stává terčem dohadů dospělých a často jimi bývá manipulováno a vydíráno, aby se přiklonilo na stranu jednoho z rodičů. V případech, kdy se rodiče navzájem obviňují či urážejí, děti často nevědí, s kým se identifikovat, koho respektovat a komu vlastně věřit.

Rozvod či rozpad rodiny můžeme posuzovat jako událost, která je velmi bolestná, traumatická a zanechávající dlouhodobé následky pro všechny zúčastněné. Nejvíce jsou však zasaženy děti, které těžko chápou, co se stalo. Stresující je převážně to, že rozvod či rozpad rodiny ořese bezpečným klimatem, které děti považují za „přístav“ jejich stabilní pohody. Děti mají následně tendence považovat sebe za viníky rozchodu rodičů, v prožívání dominují pocity viny a vlastního selhání. Mohou trpět pocitem, že je rodiče nemají rádi.

V popředí společnosti existují mýty, které se týkají rozvodu či rozchodu rodičů. Mýlně a nepravdivě je popisováno, že jsou období ve vývoji dítěte, ve kterých rozvod rodičů nemá vliv na jejich zdravý vývoj. Dítě je ohroženo a následně poškozováno nejrůznějšími formami rozpadu rodiny, a to bez ohledu na věk, ve kterém se nachází. Také není pravdou, že dítě může být rozvodem rodičů předurčeno k rizikovému způsobu života nebo duševní poruše.

Rozvod nebo rozchod rodičů může být nakonec také východiskem z dysfunkční rodiny. Jedná se o rodiny, které ohrožují dítě abúzem alkoholu nebo drog, zneužíváním, týráním, psychiatrickou diagnózou jednoho z rodičů, a kdy rodina neplní žádnou ze základních funkcí.

Dítě a rozvod v prožitkové rovině

Během rozvodových sporů se mohou děti cítit a projevat různými způsoby chování a jednání. U předškolních dětí lze pozorovat vyšší počet směsi negativismu, impulsivity,

neposlušnosti a agresivity. Dominantním psychosomatickým projevem může být nespécifikovaná enuréza¹. Předškolní děti a děti v mladším školním věku tendují k sebeobviňování z rozpadu rodiny. V období puberty dochází ke střídavému obviňování rodičů, kdy za viníka bývá považován střídavě jeden a druhý z rodičů. Typickým znakem pro toto vývojové období je střídání agresivity jak vůči sobě, tak vůči okolí. „Zlobení“ dětí může být zrcadlem špatného chování rodičů. Z praxe lze také poukázat na to, že potíže dívek vrcholí spíše v době před rozvodem a v časech výrazných rozvodových konfliktů. U chlapců se pak častěji setkáváme s problémy až se značnou časovou prodlevou. Pocity ztráty a nejistoty však trvají jak u dívek, tak u chlapců a důsledky stresových momentů se projevují ještě dlouho po samotném rozvodu rodičů. Někdy trvají po celé dětství a dospívání dítěte, a tím se přímo zabudovávají a hluboko zasahují emoční rovinu osobnosti.

Pocity dítěte:

- ztráta jistoty, bezpečí (ztráta jednoho z rodičů)
- pocity vlastního selhání (dítě jako příčina rozvodu)
- nedostatek citového zázemí, lásky
- stud před sebou, vrstevníky
- zmatek, chaos, neschopnost vyhodnotit dopad vlastních sdělení
- nadměrná zátěž vyplývající z neadekvátní zodpovědnosti za učiněná rozhodnutí, „volba rodiče“ a pocit „zrazení druhého“, výpověď před soudem
- strach z budoucnosti

Typy a formy manipulace rodiče s dítětem, které mohou být na verbální i neverbální úrovni:

- nenápadné působení, formální slušnost – stesk, vzdechy, pláč rodiče
- neúmyslné působení na dítě – nejedná se o cílené a vědomé ovlivňování; dítě je však schopno svými „radary“ vycítit i zastíraný záporný postoj; nechce druhému rodiči ublížit
- „vymývání mozku“ – přesvědčování a vnučování nepravdivých prožitků; tatínek nebo maminka nás opustil/a, protože si našel/a jiného partnera, hodně pil/a alkohol; byl zlý či zlá; dítě se následně k rodiči takto chová, bojí se ho
- vyhrožování, navozování strachu – „když tam půjdeš, už tě nevrátí“
- syndrom zavrženého rodiče – dítěti byl tak dlouho a násilně „vymýván mozek“, až ztratilo vlastní názor, náhled, vnímání, mnohdy ztrácí i radost ze života; dítě zcela odmítá variantu mít druhého rodiče nebo připouští jeho existenci, ale všechny city k němu jsou negativní, odmítavé

¹ Enuréza – bezděčné noční nebo i denní pomočování

Sexuální násilí na dětech

Samotné sexuální zneužívání dětí je označováno zkratkou CSA = Child Sexual Abuse.

Sexuální zneužívání představuje jakékoliv využití dítěte pro navození vzrušení či uspokojení sexuálních potřeb zneuživatelé a vystavení dítěte takovému chování, které tento cíl naplňuje. I v naší společnosti jsou děti sexuálním zneužíváním stále výrazně ohroženy.

Sexuální aktivita nesmí být v České republice provozována:

- s osobou mladší 15 let
- s osobou donedávna mladší 18 let, svěřenou do péče či dozoru
- s osobou příbuznou bez ohledu na věk

I když se odhady počtu zneužívaných dětí odlišují, neboť většina případů zůstane neodhalena, jisté je, že rozhodně nehovoříme o hrstce dětí! I v naší společnosti jsou děti sexuálním zneužíváním stále výrazně ohrožené. Riziko je navíc umocněno skutečností, že nejčastěji je zneužívající osoba dítěti dobře známá, povětšinou dokonce s dítětem příbuzná. Nebezpečí tak přichází z vlastní rodiny, je pro dítě méně předvídatelné a očekávatelné, dítě výrazně více mate a brání vlastnímu odhalení. Zejména u mladších dětí platí, že **zneuživatelé** bývá převážně někdo z kruhu rodinného či osoba pohybující se v blízkosti rodiny či dítěte (soused, rodinný přítel, vedoucí, vychovatel apod.). Tato skutečnost s sebou nese zvýšený výskyt opakovaného, dlouhodobého, až roky trvajícího zneužívání. Navíc se v těchto případech většinou jedná o **kontaktní formu** sexuálního zneužívání. Tragédii završuje brzký nástup sexuálního zneužívání vzhledem k věku dítěte, k zahájení dochází často již kolem věku 5 let dítěte! Setkáváme se ale i s podezřením na sexuální zneužívání již u dětí 1 či 2letých.

Odhady celkového počtu sexuálně zneužívaných dětí vycházejí z četných výzkumů prováděných v České republice i v zahraničí a hovoří až o každé 4. – 11. dívce a každém 6. – 20. chlapci, kteří během svého dětství zažili alespoň jednu ataku sexuálního zneužití.

V praxi se ponejvíce setkáváme s dětmi, které jsou zneužity **příbuznou osobou**. Nelze se vyhnout konstatování, že skupinu osob nepříbuzných, ale dítěti dobře známých, tvoří často vedoucí zájmových kroužků a sportovních oddílů, čímž je ovšem ohroženo naráz větší množství dětí. Tuto skupinu doplňují dále sousedé či známí rodiny, starší kamarádi apod.

Pro dítě je mnohem více traumatizující, když je zneužíváno příbuznou osobou, jedná se o tzv. intrafamiliární sexuální zneužívání. V tom případě vzniká u dítěte dezorganizovaný typ vazby na rodiče. Rodič je pro dítě zároveň jak zdrojem bezpečí, tak i ohrožení. Tyto ambivalentní pocity vyvolávají intrapersonální konflikt, který si v sobě může jedinec nést po celý život.

K extrafamiliárnímu zneužívání dochází mimo rodinu, i když pachatelem může být známá osoba. Nejčastěji se jedná o jednorázové násilí a oběťmi jsou zpravidla starší děti. Pachatel velice často nemyslí na to, jaké dopady bude mít jeho chování na psychiku dítěte.

Následkem sexuálního zneužívání je zasažené v podstatě celé dítě – negativní dopad traumatu na duševní zdraví se nejednou sekundárně promítá i do oblasti zdraví somatického. Závažnost následků je přímo úměrná délce trvání, počtu opakování, věku dítěte při zahájení

a těsnosti vztahu dítěte ke zneuživateli. Čím těsnější tato vazba je, tím patologičtější jsou následky. Bez dlouhodobé odborné péče mohou následky zneužívání celoživotně snížit kvalitu života oběti, schopnost začlenit se do společnosti, mohou přispívat k rozvoji patologické osobnosti. Bohužel, počet zneužívaných dětí, jejichž případy se podaří podchytit a jimž se dostane odborné péče (a dalšímu zneužívání je tak zabráněno), představuje jen zlomek dětí, které musí toto závažné trauma snášet.

Formy sexuálního zneužívání:

- **bezdotykové:** pozorování nahého dítěte, exhibice před dítětem, oplzlé řeči, telefonáty, prezentace pornoprodukce, obnažování se před dítětem, fotografování, videozáznam dítěte, nucení dítěte sledovat sexuální aktivity, nucení dítěte k exhibici
- **kontaktní nepenetrační:** osahávání dítěte na intimních místech, laskání prsou, genitálií, neadekvátní líbání, požadavek masturbace
- **kontaktní penetrační:** vaginální styk (koitus), orální styk, anální styk
- **komerční:** fotografování, videozáznamy nahého dítěte, distribuce přes internet

Typické symptomy pro sexuální zneužívání:

Symptomy, které můžeme detekovat u suspektního sexuálního zneužívání, lze rozdělit na specifické a nespecifické. Specifické poukazují přímo na sexuální zneužívání, z nespecifických symptomů je patrné, že s dítětem není něco v pořádku, nelze z nich přesto vyčíst, co se s dítětem děje.

Mezi specifické symptomy sexuálního zneužívání dětí patří:

- nespecifikované bolesti břicha, hlavy
- noční pomočování
- poranění a otoky genitálií a anusu
- traumatické změny hymenu (panenské blány)
- záněty poševního vchodu a pochvy
- častá masturbace
- zahájení předčasného sexuálního života
- poruchy příjmu potravy

Mezi nespecifické známky sexuálního násilí patří:

- změny v ladění = lítostivost, plačtivost, strach, zvýšená úzkostnost, deprese
- náhlé či nápadné změny v chování a aktivitě dítěte = „zlom“, náhlá introverze, extravert, hyperaktivita
- vztek, hněv, agrese
- sociální izolace
- neochota a rozladěnost nad návratem domů
- zhoršený školní prospěch, záškoláctví
- útěky z domova
- poruchy chování („dělám, co je nepatřičné, protože i mně někdo něco takového dělá“; krádeže; útěky)
- agresivní či sexualizované chování k jiným osobám

- regres ve vývoji
- změny stravování, poruchy příjmu potravy, nevolnosti, zvracení, enuréza
- poruchy spánku, usínání, noční děsy
- změny v osobní hygieně (zejména nadměrné umývání)
- abúzus alkoholu, drog

Z každodenní praxe se sexuálně zneužívanými dětmi je zřejmé, že **primární prevence** tohoto sociopatologického jevu je v ČR naprosto nedostačující. Většina dětí není o riziku sexuálního zneužívání nijak informovaná. Dítě má být vedeno k uvědomování si hranic intimity, k právu na vlastní tělo a vlastní pocity, které jsou druhými respektované. Je-li dítě vhodnou formou informováno, již v útlém věku pochopí, že se jeho těla a zejména intimních míst smí dotýkat jen úzce vymezený okruh osob, a to ještě jen za specifických okolností (hygiena) a jen určitým způsobem. V rámci prevence je pro dítě neméně důležité, aby se učilo o sexualitě a intimitě vhodným způsobem komunikovat.

V přístupu k intimitě a sexualitě se v praxi setkáváme v rodinách se dvěma extrémami – nápadné puritánství, které ale brání dítěti v případě sexuálního atakování toto s rodiči komunikovat (takové dítě často neumí ani pojmenovat pohlavní orgány, je zcela inhibováno studem, zůstává se svým „tajemstvím“ osamělé a bez pomoci). Stejně škodlivá je pro vývoj dítěte i naprostá rozvolněnost, s níž se setkáváme v rodinách, kde se všichni obnažují přede všemi, společně se koupou, neresppektují zavírání dveří u koupelny či toalety apod. Za takových podmínek se dítě nenaučí správně rozlišovat, co je a co není správné jednání, nepociťuje hranice intimity, a je možné že díky tomu sexuální zneužívání včas nerozpozná.

Dítě ohrožené prostředím

Daná kategorie představuje soubor nepříznivých vlivů, které jsou nejčastěji vázané na rodinné prostředí, a které nejsou sice přímo mířené proti dítěti, ale ohrožují zdravý vývoj dítěte, přináší s sebou psychickou zátěž či posunují běžně přijímané normy mimo vymezený úzus.

Jedná se především o:

- domácí násilí a agresi ve vztazích
- alkoholismus a jiné závislosti včetně patologického hráčství
- disharmonický rodič; rodič s poruchou osobnosti
- závažná somatická nebo psychická onemocnění v rodině
- nezaměstnanost
- nestabilita prostředí (stěhování bydliště, partnerů, školy)

Zanedbávání

Problematika zanedbávání se vyznačuje především nedostatkem péče způsobující závažné ohrožení vývoje dítěte nebo nebezpečí pro dítě. Zanedbávání se stalo v České republice od roku 2009 trestným činem. Statistiky Ministerstva práce a sociálních věcí ČR ukazují na každoroční nárůst zanedbaných dětí.

Zanedbávání je kategorií, která představuje jakýkoliv nedostatek péče, který způsobuje vážnou újmu ve vývoji dítěte nebo dítě ohrožuje. Nejčastěji postihuje dysfunkční rodiny, s nízkou mentální nebo/a socioekonomickou úrovní, případně s abúzem toxických látek.

Obecně vymezujeme dvě samostatné oblasti zanedbávání, a to zanedbávání potřeb biologických (strava, oblečení, spánek) či oblastí emocionálních a duševních (nedostatek podnětů k rozvoji myšlení a řeči, nedostatek podnětů k citovému rozvoji a emoční směně). V praxi se nejčastěji setkáváme s propojením obou typů.

Mnohé zanedbávané děti se v takových nepříznivých podmínkách nachází již od útlého věku a dopad na jejich zdravý, všestranný vývoj je katastrofální.

Formy zanedbávání

- citové zanedbávání: neuspokojování citových potřeb a to pokud se týče náklonnosti a pocitu dítěte, že někam patří (často hovoříme o psychické deprivaci)
- tělesné zanedbávání: neuspokojování tělesných potřeb dítěte, nedostatek přiměřeného jídla, pití, tepla, přístřeší; nedostatečné oblečení, neodpovídající věku a pohlaví
- zanedbávání výchovy a vzdělání: neposkytnutí možnosti, aby dítě dosáhlo naplnění svého plného vzdělanostního potenciálu (např. neustálá absence ve škole, nepřiměřená dětská práce)
- zanedbávání dozoru: ponechání (zejména malých dětí) bez adekvátního dohledu
- zanedbávání lékařské péče: absence preventivních prohlídek, povinného očkování, akutní lékařské péče

Systémové týrání

Představuje formu týrání systémem, který původně vznikl na pomoc a ochranu dětí a jejich rodin.

Systémovým týráním se také označuje druhotné ubližování (sekundární viktimizace). Po prvním traumatu dítěte následuje toto druhotné týrání těmi, kdo by měli dítě především chránit či zajistit jeho bezpečí. Setkat se s ním můžeme např. při svědectví dítěte jakožto oběti trestního činu. Nejčastěji u orgánů činných v trestním řízení (policie, soudy, OSPOD a další). **Dětem se stále často nevěří a jejich výpověď je zpochybňována např. advokátem obviněného, samotným obviněným, v některých případech dokonce biologickým rodičem dítěte.** Z toho důvodu je dítě nuceno popisovat traumatickou situaci opakovaně, včetně detailů činu, přesto, že zákon hovoří o možnosti maximálně jednoho výslechu. Zákon se však v praxi často „obchází“ tzv. „vytěžováním informací“. Vytěžování informací pochází dle Wikipedie z anglického „data mining“ neboli dolování či vytěžování dat. Uvádí se zde, že se jedná o analytickou metodologii získávání netriviálních skrytých a potencionálně užitečných informací z dat. Takové vytěžování se může uskutečňovat v neomezené míře a tím výrazně poškozovat zdravý vývoj dítěte.

Sekundární viktimizace:

Druhotné zraňování a vystavování dítěte nadbytečné psychické zátěži v průběhu vyšetřování pro syndrom CAN = dítě jako oběť trestného činu se stává ještě obětí vyšetřování.

Patří sem:

- nadbytečné opakování výpovědi
- obviňování – „a ty jsi ho svedla“; přenášení zodpovědnosti na dítě
- nedůvěra v to, co dítě říká
- neopodstatněné, zbrklé odebrání dítěte z rodiny

Formy systémového týrání a sekundární viktimizace:

- dítěti je upřeno právo být slyšeno
- dítěti je upřeno právo na informace
- dítě je neprávem odděleno od svých rodičů
- zanedbávání či špatná péče v kolektivních zařízeních (MŠ, ZŠ, DD aj.)
- trauma způsobené dítěti necitlivými, opakovanými či nadbytečnými lékařskými prohlídkami
- úzkost způsobená dítěti v rámci jeho kontaktu se soudním systémem (opakování výslechů, vystavení jiným výpovědím, protahování slyšení)
- odepření rodičovských práv na informovanost a na účasti při rozhodování (pro „dobro“ dítěte)
- nedostatečná pomoc dítěti, aby mohlo zůstat se svou rodinou, kdykoliv je to možné
- konfrontace dítěte s dospělým obviněným
- opakovaná, nadbytečná lékařská vyšetření (zdravotnické instituce)
- ponižování, přetěžování, neadekvátní přístup k dítěti (školské instituce)
- rozhodování o osudu dítěte bez dostatečné objektivní informovanosti o situaci, oddělení dítěte od rodiny tam, kde to není nevyhnutelně nutné (OSPOD, soudy)

Münchhausenův syndrom by proxy (v zastoupení)

Jedná se o cílené vytváření symptomů, ze kterých má rodič zisk. By proxy znamená „v zastoupení“, tedy zaměřené na dítě. Jedná se o jednu z nejhůře rozpoznatelných forem týrání dítěte. Lékaři považují tento název za poněkud omezující a sami syndrom nazývají spíše jako „syndrom navození nemoci“. Rodič se často snaží, aby vypadal jako „chudák“, který je ale tak skvělý, doslova „ideální rodič“, že se dokáže takto „dobře“ postarat o nemocné dítě.

Představuje kategorii: vyrábění nebo zveličování příznaků tak, aby vyzněly patologicky (např. příměsí krve do vyšetřované moči), aby pro ně dítě bylo vyšetřováno a léčeno, a to pro somatické či duševní onemocnění nebo postižení a v důsledku toho bylo opakováno vyšetření či léčení v míře, která neodpovídá objektivní skutečnosti.

Účel:

- získání pozornosti

- soucit okolí
- ocenění starostlivého rodiče
- výhody (např. finanční) při rozvodovém řízení

Šikana

Agrese (fyzická i verbální) vůči jedinci slabšímu fyzicky nebo v závislém postavení. Agrese, které se dopouští jedinec nebo skupina vůči jedinci nebo skupině víceméně bezbranných, pro jejich fyzickou či jinou nemožnost účinné obrany.

Formy:

- ponižování, zesměšňování nepřiměřenými či nespíitelnými úkoly
- vynucování „poslušnosti“ (obnažování se na vyžádání; ponižující služby či úkony)
- vyžadování finančních či jiných materiálních služeb; vydírání
- přinucení vykonávat práci za „silnějšího“

4. TRAUMATIZOVANÉ DÍTĚ

Mnohým formám syndromu CAN bývá dítě **vystaveno již od nejtěplejšího dětství**, což má zásadní negativní dopad na jeho zdravý vývoj. Dítě navíc nemá možnost tuto situaci samo aktivně změnit, a proto často v mnoha případech nedokáže po dlouhou dobu rozpoznat neadekvátnost trýznivého zacházení.

Důležitým faktorem ovlivňujícím míru následků i volbu optimálního řešení problémů týraných a zneužívaných dětí je skutečnost, že **nositeli traumatizace dítěte jsou ponejvíce nejbližší lidé, nejčastěji vlastní rodiče, nevlastní rodiče či členové širší rodiny, kteří zneužívají lásky dítěte a využívají dítě k uspokojování vlastních potřeb namísto toho, aby uspokojovali oprávněné potřeby dětí.**

Následky devalvovaného dítěte jsou tím větší, čím mladší dítě bylo, čím déle trvalo jeho týrání či zneužívání, čím větší byl počet atak, čím těsnější je citová vazba mezi dítětem a zneužívatelem či trýznitelem, čím závažnější forma zneužití byla uplatněná a čím intenzivněji bylo použito násilí či zastrašování. Na intenzitu následků mají vliv další okolnosti – individuální reaktivita dítěte, podpora ze strany netýrajícího či nezneužívajícího rodiče, dostupnost osoby, které dítě důvěřuje, včasné zahájení odborné péče. Zatímco ve většině případů probíhá sexuální zneužívání utajovaně, bez vědomí druhého rodiče, u týrání (fyzického i psychického) tomu tak vždy není. V některých případech netýrající rodič pasivně přihlíží ubližování dítěti, ojedinele se pak týrání dopouštějí aktivně oba dva. Následky na dítěti jsou o to závažnější.

Negativní prožitek týrání či sexuálního zneužívání znamená pro dítě závažnou traumatizaci, v jejímž důsledku se bez včasné a odborné pomoci mohou rozvinout četné psychické poruchy a onemocnění: neurotické symptomy, poruchy osobnosti, deprese, disharmonický vývoj osobnosti, poruchy chování, trvale narušené interpersonální vztahy, sociálně patologické formy chování (delikvence, závislosti, prostituce, promiskuita, agresivita, transgenerační přenos syndromu CAN aj.). Významně zvýšené je riziko suicidálního jednání.

Včasná intervence a odborná pomoc mohou uvedené následky významným způsobem minimalizovat.

Na míře následků se přímo podílí mimo jiné individuální reaktivita a osobnostní charakteristiky dítěte, věk a stupeň jeho vyzrálosti, intenzita emočního vztahu k agresorovi či zneužívateli a v neposlední řadě je to zejména reakce okolí na odtajnění týrání či zneužívání dítěte, způsob, jakým takové trauma zpracuje zejména rodič a celá rodina dítěte. Efektivní je, pokud je odborná péče nabídnuta souběžně dítěti i dalším členům rodiny. Pokud rodič dítě viní za zneužívání, pokud ho po odtajnění zneužívání emočně odmítá a staví se na stranu zneužívatele, pak vytváří pro dítě velmi ohrožující vztahové pole. Proto je včasná podpora celé rodiny jednou z podmínek pro to, aby se dítě mohlo s traumatem vyrovnat.

V přímém kontaktu s dítětem je nutné držet se několika základních pravidel, abychom eliminovali míru psychické zátěže dítěte na minimum. Vždy je nutný individuální přístup k dítěti s ohledem na jeho vývojové stádium. Po celou dobu rozhovoru je nutné přijímat dítě jako jedinečnou individualitu a takové jaké je, i s tím, co prožilo, jak se projevuje, či jak se brání proti situaci, která je pro něj zátěžová nebo se kterou možná nesouhlasí (bránit se může okázalou vzdorovitostí, nespoluprací, plačtivostí, provokováním tazatele, agresí, testováním tazatele aj.).

Proč se dítě nesvěří – nejčastější důvody na straně dítěte:

- pocity studu, nejistoty, obava, úzkost
- téma je v rodině tabu, jeho otevřením by překročilo „normy rodiny“
- obava ze sociální stigmatizace
- pocit ponížení, devalvace, ztráta vlastní hodnoty
- pocit viny, zejména u opakujících se forem (nerozpozná včas, že jde o zneužívání, protože při první atace tomu nerozumí; pak provinění, že se neubránilo hned během první ataky)
- má dojem, že mu nikdo neuvěří, že je jediné, komu se to stalo
- nemá osvojené vhodné výrazy pro komunikaci
- nemá ve svém okolí důvěryhodnou osobu
- má dojem, že rodič o zneužívání ví, a že s ním souhlasí
- má obavu, že ztratí lásku i netýrajícího rodiče, že ho zavrhne
- má obavu, že způsobí rozpad rodiny
- je mu zneužívatelem vyhrožováno; dítě se bojí naplnění hrozeb, uskutečnění násilí
- pozornost zneužívatele je dítěti příjemná navzdory tomu, čemu je vystavováno; dítě může mít ke zneužívateli zároveň negativní i pozitivní vztah (ambivalence); chrání ho
- může si myslet, že zneužívání je normální chování
- může být zneužívatelem odměňováno za vyhovění požadavkům i za mlčení
- myslí si, že je to jeho chyba
- pokusilo se to říci či nějak vyjádřit, ale nikdo ho neslyšel či nikdo neudělal nic na jeho ochranu či bylo dokonce za tuto snahu potrestáno

Základní pravidla přístupu k traumatizovanému dítěti

1. **Věřit dítěti!** Nebagatelizovat a nepodceňovat to, co dítě říká! Převážná většina dětí říká pravdu a odhalení závažných skutečností si žádá jeho velkou statečnost a odvahu. Tu nemusí podruhé najít. Na otázku, zda by mohlo případně jít o nepravdivé sdělení, bude čas později a měli by na ni odpovědět výhradně odborníci.
2. **Nedramatizovat to, co dítě říká!** Reagovat s rozvahou, bez výrazných emocí tak, aby náš přístup pomohl dítěti zklidnit se, avšak aby jasně cítilo, že ho ochráníte a pomůžete mu.
3. **Nepodrobovat dítě opakujícímu se podrobnému vyptávání!** Přenechat tuto fázi odborníkům. Pro jejich kontaktování nemusíte mít v ruce „jasné“ důkazy. Postačí podezření. To lze konzultovat např. prostřednictvím Linky důvěry či kontaktovat specializovaná krizová pracoviště nebo kriminální policii (oddělení mravnosti).
4. **Kontaktovat co nejdříve odborné pracoviště!**

5. INTERDISCIPLINÁRNÍ PŘÍSTUP

Pomoc rodiny směřující k týranému dítěti bývá v mnoha případech naprosto minimální, často může být dítě dokonce trestáno za snahu vymanit se z traumatizujících okolností týrání či zneužívání a je v konečném důsledku **odkázané právě na pomoc osob stojících mimo rodinu.**

V praxi se během péče o ohrožené děti setkáváme s odkrýváním negativních zkušeností, které dětské oběti a jejich rodiny získaly během kontaktu s orgány činnými v trestním řízení a s orgány sociálně právní ochrany dětí. Je smutným faktem, že větší počet obětí trestných činů hodnotí kontakt s policií a soudy jako (zbytečně) silně stresující až traumatizující a výstupem této zkušenosti bývá závěr, že by oběti podruhé trestný čin nehlásily, aby se tak těmto negativním zážitkům vyhnuly. Jen sporadicky se oběti trestných činů cítí dostatečně pochopené, podporované a ochráněné.

6. SHRUTÍ

S ohledem na to, že většina případů týrání, zneužívání či zanedbávání dítěte je **bezprostředně vázaná na vlastní rodinu**, není dostačující pracovat pouze s dítětem. Pokud bychom dítě vrátili do nezměněného prostředí, situace by se opakovala. Děti týrané, zneužívané, zanedbávané a/nebo deprivované představují rizikovou skupinu z hlediska rozvoje sociálně patologického chování (závislosti, prostituce, promiskuita, delikvence). Včasným podchycením případů, přesnou diagnostikou a následnou péčí **snížujeme riziko rozvoje sociálně patologického chování i riziko rozvoje psychických poruch. Bez odborné pomoci jsou oběti týrání a zneužívání odsouzené mnohdy k celoživotnímu trestu existence v zajetí vlastních psychických obtíží.** Zasažena je v podstatě celá osobnost dítěte a je vážně ohrožen jeho zdravý vývoj. Narušené jsou interpersonální vztahy, základy důvěry v dobro světa vůbec; dítě zažívá trvalý pocit ohrožení, nepřijetí, nemůže již uvěřit v lásku nejbližších lidí. Následky mohou být provázené silnými pocity viny, negativním vztahem k sobě samému, snížením sebehodnocení, pocitem pošpinění. U zneužívaných a týraných dětí nacházíme nejednou také rozvinuté depresivní symptomy, statisticky významně zvýšený je výskyt suicidálních pokusů a dokonaných sebevražd.

- Z obecného hlediska jsou děti mnohem citlivější na jakékoliv podoby nevhodného zacházení a necitlivého přístupu, které pak mají také mnohem závažnější a dlouhodobější dopad na prožívání dítěte.
- Vedle přímé traumatizace tím, co dítě prožilo a čemu bylo vystaveno, umocňuje výrazně míru následků neadekvátní a necitlivé zacházení s dítětem během přímého kontaktu (rozhovor, vyšetření, výslech atd.) a během hledání řešení vzniklé situace. Při jakémkoliv kontaktu s dítětem či mladistvým je nutné mít navíc neustále na zřeteli, že **sekundární viktimizace** nasedá již na „oslabený terén“, na podloží vlastního traumatu, a že tudíž její dopad (připuštění sekundárního přetěžování až týrání dítěte) může odsoudit dítě k celoživotním následkům, může jej uvrhnout do zajetí celoživotních masivních psychických poruch a onemocnění a výraznou měrou zhoršit kvalitu jeho života.

Ke zmírnění následků a k zabránění rozvoje sekundární viktimizace často postačí především hluboký zájem o dítě, citlivost a vnímavost v přístupu, empatie a dovednost dívat se na situaci nejen svými očima, ale také (a především) očima a prožitkem samotného dítěte.

7. DOPORUČENÁ LITERATURA

Dunovský, J., Dytrych, Z., Matějček, Z. a kol.: Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. Praha: Avicenum, Grada, 1995.

Dušková, Z. a kol: obraz problematiky týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte v letech 1992–2003, Dětské krizové centrum, 2004. Dušková, Z. a kol: Manuál interdisciplinární spolupráce, Dětské krizové centrum, Praha, 2008.

Elliotová, M.: Jak ochránit své dítě. Praha: Portál, 1997.

Everett, C., Everett, S.V.: Zdravý rozvod pro rodiče i děti. Praha: Tallpress 2000.

Vodáčková, D. a kol. Krizová intervence. Praha: Portál, 2002.

Weiss, P. a kol: Sexuální zneužívání – pachatelé a oběti, Grada Publishing 2002.

Praxe Dětského krizového centra za období let 1992–2010.

OCHRANA DĚTSKÝCH OBĚTÍ TRESTNÝCH ČINŮ OD NAHLÁŠENÍ AŽ K UZAVŘENÍ PŘÍPADU

(Mgr. Kateřina Bělohlávková)

1. DEFINICE DĚTSKÉ OBĚTI

Dítětem se podle § 126 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník rozumí osoba mladší 18 let. Podle zákona č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů a o změně některých zákonů, je tedy **dětskou obětí trestného činu** fyzická osoba mladší 18 let, které bylo nebo mělo být trestným činem ublíženo na zdraví, způsobena majetková nebo nemajetková újma nebo na jejíž úkor se pachatel trestným činem obohatil. Jestliže trestným činem byla způsobena smrt oběti, považuje se za oběť i její osoba blízká. Patří do kategorie **zvláště zranitelné oběti**.

Sekundární neboli **druhotná újma** je újma, která nebyla oběti způsobena přímo spáchaným trestným činem, ale vznikla v důsledku přístupu orgánů činných v trestním řízení a dalších orgánů veřejné moci, zdravotníků, obhájců, znalců, tlumočnicků, pracovníků neziskových organizací a sdělovacích prostředků. Vzniku druhotné újmy je třeba se velmi vyvarovat, protože její dopady na oběť a zejména na její psychiku bývají často ničivější než samotný fakt, že se staly obětí trestného činu. Typickým příkladem vzniku druhotné újmy je názor pracovníků, že si za všechno může oběť sama a podle toho jejich přístup k oběti.

Poškozený je na rozdíl od oběti pojmem čistě procesním, podle zákona č. 141/1961 Sb., trestní řád, ve znění pozdějších předpisů je poškozený jedním ze subjektů trestního řízení a jeho práva jsou specifikována v trestním řádu. Definován je jako ten, komu bylo trestným činem ublíženo na zdraví, způsobena majetková nebo nemajetková újma, nebo ten, na jehož úkor se pachatel trestným činem obohatil. Pojmy oběti a poškozeného se přirozeně překrývají.

Kterýkoli z orgánů činných v trestním řízení je povinen přijmout oznámení o podezření o skutečnostech, které nasvědčují tomu, že byl spáchán trestný čin. Každý z těchto orgánů je také povinen poskytnout informace o právech a případně i o povinnostech, která oběti mají, protože, aby mohla být práva v plném rozsahu uplatněna, je nutné o nich informovat.

Ve většině případů v rámci trestního řízení dochází k prvnímu kontaktu oběti s policií. Z tohoto faktu vyplývá povinnost poučit oběť úplně o všech jejích právech, včetně těch, která je možné uplatnit u jiného orgánu nebo akreditovaného subjektu, který poskytuje oběti pomoc. Zákon o obětech přesně vymezuje práva, o kterých je nutné poučit ústně a práva, o kterých to stačí písemně. Policista má vždy povinnost daná práva přednést a vysvětlit, i opakovaně. Taktéž mají oběti možnost kdykoli se dodatečně dostavit na příslušný policejní orgán a požádat o vysvětlení, případně o doplnění vyjádření se do trestního spisu.

Ke každé oběti je při osobním jednání uplatňován rozdílný přístup přiměřený věku a schopnostem vnímat informace, taktéž je rozdílně přístupováno k poučení v případě různé závažnosti trestného činu. V případě dítěte se vždy poučuje jeho zákonný zástupce nebo

opatrovník, případně pěstoun. Samotné dítě se poučuje jen v případě jeho vyspělosti, tedy schopnosti plně vnímat a chápat obsah poučení.

Každá oběť má právo, aby ji k úkonům trestního řízení a k podání vysvětlení doprovázel **důvěrník**. Může to být jakákoli fyzická osoba se způsobilostí k právním úkonům, kterou si oběť zvolí. Nemůže to být obviněný obhájce, svědek, znalec nebo tlumočník v tom samém případě. Důvěrník nemůže zasahovat do průběhu úkonu, vyloučit ho lze jen zcela výjimečně. **Zmocněnec** může zastupovat poškozeného v jeho právech v trestním řízení, na důvěrníka žádná práva nepřecházejí, je jen doprovod.

2. TRESTNÍ ŘÍZENÍ

Trestní řízení má několik fází. Před zahájením trestního stíhání konkrétního podezřelého pachatele je to fáze **prověřování skutečností, které nasvědčují tomu, že byl spáchán trestný čin**. Po sdělení obvinění podezřelému je to fáze **vyšetřování** policií, pod dozorem státního zástupce. Poté končí fáze trestního řízení, které provádí policie a státní zástupce podává obžalobu na soud. Následuje **řízení před soudem**, které končí rozsudkem, který nabyt právní moci, tzn. již není možné použít žádný opravný prostředek a trestní řízení je skončeno a poté následuje **vykonávací řízení**.

Při prvním kontaktu policista informuje o tom, kde je možné podat trestní oznámení nebo takové oznámení přijme. Dále policista **ústně informuje** o tom, že je možné žádat pomoc u zapsaných poskytovatelů služeb podle zákona o obětech. Oběť zde může získat psychologickou, sociální nebo právní pomoc, v některých případech i bezplatně (žádost oběti, skutečná potřeba pomoci, oběť patří mezi zvláště zranitelné oběti, což dítě vždy). Také informuje o možnostech zajištění vlastní bezpečnosti podle posouzení míry ohrožení konkrétní oběti (krátkodobá ochrana, vykázaní osoby ze společného obydlí, soudem vydané předběžné opatření v občanskoprávním, ale i trestním řízení, zvláštní ochrana svědka a utajení totožnosti svědka). Nutná je i informace, který orgán povede vyšetřování, zda ten, u kterého je podáno oznámení, nebo zda bude věc postoupena.

Dále si oběť přečte **písemné poučení** o tom, jaký je průběh trestního řízení a její úloha v něm, že jí může být na žádost poskytnuto pravomocné rozhodnutí, kterým se řízení končí (nebo rozhodnutí o zastavení nebo přerušení trestního stíhání), za jakých podmínek a v jakém rozsahu má právo na peněžitou pomoc, kde a jak podat stížnost na postup orgánu činného v trestním řízení a o dalších právech (právo na ochranu soukromí). **Peněžitá pomoc** je jednorázové poskytnutí peněžité částky k překlenutí zhoršené sociální situace způsobené obětí trestným činem. Poskytuje se ve stanovené paušální částce nebo ve výši, která představuje prokázanou ztrátu na výdělků a náklady spojené s léčením. Žádosti vyřizuje Ministerstvo spravedlnosti.

Na žádost oběti je možné o ní vést informace tak, aby se s nimi mohl seznamovat jen orgán činný v trestním řízení, zabránit kontaktu oběti a osoby podezřelé či obviněné, případně obžalované, zajistit výslech a tlumočení osobou stejného pohlaví. Tyto žádosti mohou podávat i zmocněnec, zákonný zástupce, opatrovník nebo důvěrník (osoba, která může oběť doprovázet podle zákona o obětech) oběti. Oběť má také právo kdykoli během trestního řízení

učinít prohlášení o tom, jaký dopad měl spáchaný trestný čin na její život. Všechny tyto písemné informace jsou na žádost oběti poskytnuty a vysvětleny také ústně.

Dětská oběť úmyslného trestného činu má právo na **psychologickou pomoc** policejního psychologa, která spočívá zejména v přímé intervenci psychologa, v nepřetržité telefonické podpoře jeho nebo pracovníka nepřetržité telefonické podpory a ve zprostředkování kontaktu s externí organizací k následné pomoci.

Z postavení **poškozeného** vyplývají různá práva v trestním řízení. Může se přihlásit v rámci tzv. adhezního řízení o náhradu jemu vzniklé škody, má právo činit návrhy na dokazování, nahlížet do spisu, účastnit se líčení apod. V každém stádiu trestního řízení má právo učinit prohlášení o tom, jaký dopad měl spáchaný trestný čin na jeho dosavadní život. Jestliže taková osoba ještě není plně právně způsobilá, vykonává tato práva její zákonný zástupce. V případech, kdy ani on nemůže tato práva vykonávat a hrozí nebezpečí z prodlení, státní zástupce nebo soudce, v závislosti na fázi trestního řízení, ustanoví k výkonu těchto práv opatrovníka.

Pro zahájení trestního stíhání je v případě trestných činů vyjmenovaných v trestním řádu potřeba **souhlas poškozeného**. Pokud je poškozeným osoba mladší 15 let, není takového souhlasu potřeba.

Dítě jako zvlášť zranitelná oběť podle zákona o obětech má nárok na právní pomoc poskytovanou zmocněncem bezplatně nebo za sníženou odměnu, pokud ovšem nejde o trestný čin zanedbání povinné výživy.

Při **vyslýchání** jakýmkoli orgánem činným v trestním řízení platí, že když je jako svědek vyslýchána osoba mladší 18 let, o okolnostech, jejichž ožívání v paměti by vzhledem k věku mohlo nepříznivě ovlivňovat její duševní a mravní vývoj, je třeba tento výslech provádět zvlášť šetrně a tak, aby ho již nebylo nutné zpravidla opakovat. V dalším řízení má být taková osoba vyslechnuta znovu jen v nutných případech. V řízení před soudem lze potom provést tento důkaz přečtením výpovědi nebo přehráním zvukového či obrazového záznamu (pokud tak rozhodne soud). Jestliže má výslech povahu neodkladného a neopakovatelného úkonu a je tudíž prováděn již ve fázi prověřování před zahájením trestního stíhání, je proveden za účasti soudce. Takto lze vyslechnout i svědka mladšího 15 let.

Oběť má právo požádat v kterémkoli stádiu trestního řízení, aby bylo při prováděných úkonech **zabráněno jejímu kontaktu s pachatelem** (podezřelým, obviněným, obžalovaným). Pokud se jedná o dítě jako zvlášť zranitelnou oběť, je zde povinnost orgánů činných v trestním řízení vždy vyhovět. Intimní otázky lze klást jen tehdy, jestliže je to nezbytné pro objasnění skutečností důležitých pro trestní řízení. Oběť také může požádat, aby podání vysvětlení i výslech vedla osoba (policista) stejného nebo opačného pohlaví. Žádosti zvlášť zranitelné osoby se vždy vyhoví, pokud tomu nebrání důležité důvody. To samé platí i o tlumočnickovi.

Výslech zvlášť zranitelné osoby – dítěte provádí vždy osoba k tomu vyškolená s výjimkou, že se jedná o neodkladný nebo neopakovatelný úkon. Výslech se provádí tak, aby nemusel být znovu opakován. Pokud musí, provádí ho zpravidla stejná osoba. V rámci služeb Policie České republiky jsou zřizovány **speciální výslechové místnosti**, které jsou využívány k výslechům zvlášť zranitelných obětí a nejen jich.

Při **rekognici** je třeba, aby podezřelý (obviněný) nebo svědek znovu poznali osobu nebo věc a určili tak jejich totožnost. Jestliže se účastní osoba mladší 18 let, platí o tomto úkonu neopakování popsané výše.

Předseda senátu nebo jiný určený člen senátu může výjimečně **vyslechnout svědka mimo hlavní líčení nebo veřejné zasedání**. Účast ostatních osob na tomto úkonu, zejména účastníci se ho osoba mladší 15 let, lze zajistit i prostřednictvím videokonferenčního zařízení (státní zástupce i obhájce jsou totiž oprávněni se ho účastnit). Místo výslechu svědka v hlavním líčení se může číst protokol o jeho výpovědi, jestliže soud nepokládá jeho výslech za nutný a státní zástupce i obžalovaný s tím souhlasí (týká se to i nahrávek). S tím souvisí neopakování výslechu popsané výše, ale zde jde o svědka mladšího 15 let.

Při **konfrontaci** jsou obviněný a svědek postaveni tváří v tvář, protože jejich výpovědi se rozcházejí. U osoby mladší 18 let to lze jen zcela výjimečně, jestliže je to nutné pro objasnění věci (nikdy nelze u trestných činů proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti). Zásadně se provádí jen v řízení před soudem, v přípravném řízení jen velmi výjimečně, pokud lze očekávat výrazný posun k vyřešení případu.

3. OCHRANA

Podle zákona č. 273/2008 Sb., o Policii ČR může být osoba, která se již dopustila nebo dopouští nebezpečného útoku proti životu a zdraví, svobodě a zvláště závažného útoku proti lidské důstojnosti, vykázána policistou z obydlí, které obývá společně s ohroženou osobou. **Vykázání** trvá 10 dní a po tuto dobu se vykázaná osoba nesmí zdržovat v místech, která jsou určena vykázáním. Vykázání bylo použito policií i jako opatření v případě trestného činu týrání svěřené osoby.

Předběžné opatření v trestním řízení lze uložit obviněnému, jestliže existuje obava, že bude opakovat trestnou činnost, dokoná trestný čin, o který se pokusil, nebo vykoná to, čím hrozil a za podmínek, že je to nezbytné k ochraně poškozeného. Může být uloženo např. zákaz styku s poškozeným a s dalšími určitými osobami, zákaz vstupu do obydlí, zákaz zdržovat se na konkrétně vymezeném místě atd.

Podle zákona č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních, lze u příslušného občanskoprávního soudu podat návrh na vydání **předběžného opatření občanskoprávní**, které poskytuje ochranu jako policejní vykázání. Návrh lze podat, i když vykázání nepředchází.

Svědka, kterému hrozí nebezpečí v souvislosti s pobytem obviněného nebo odsouzeného na svobodě, může požádat o **informace** o jeho propuštění nebo uprchnutí z vazby, z výkonu trestu odnětí svobody, z výkonu trestu ochranného léčení, zabezpečovací detence. Jestliže hrozí svědkovi nebezpečí, konají orgány opatření k jeho ochraně i bez jeho žádosti.

Krátkodobou ochranou (max. 60 dní) se podle zákona o policii rozumí opatření zahrnující fyzickou ochranu osoby, které hrozí újma na zdraví nebo jiné závažné nebezpečí, dočasnou změnu jejího pobytu, použití zabezpečovací techniky poradensko-preventivní činnost. Taková ochrana se poskytne jí i jejím osobám blízkým vždy jen za jejího souhlasu.

Zvláštní ochrana svědka podle zákona č. 137/2001 Sb., o zvláštní ochraně svědka a dalších osob v souvislosti s trestním řízením. Ohrožená osoba je ta, které v souvislosti s trestním řízením hrozí újma na zdraví nebo jiné vážné nebezpečí. Je to soubor opatření, která zahrnují osobní ochranu, přestěhování chráněné osoby včetně příslušníků její domácnosti a pomoc při jejím začleňování v novém sociálním prostředí, zastírání její skutečné totožnosti. Ohrožená osoba musí s navrženými opatřeními souhlasit a ministr vnitra jej musí schválit.

Utajení totožnosti svědka je možné podle trestního řádu v případech, kdy mu hrozí újma na zdraví nebo závažné porušení jeho základních práv, když jeho ochranu nelze zajistit jinak. Utají se totožnost i podoba a jeho jméno je vedeno odděleně od trestního spisu.

PRÁCE SE ŠKOLNÍ TŘÍDOU V 1. ROČNÍKU ZŠ²

(Mgr. Jan Dobeš)

1. CHARAKTERISTIKA DÍTĚTE V PRVNÍ TŘÍDĚ

Šesti - sedmiletí prvňáčci otevírají životní etapu *mladšího školního období*, které končí nástupem puberty (kolem jedenáctého až dvanáctého roku dítěte). Je to věk, který S. Freud popisoval jako období latence, jelikož v něm nedochází k tak bouřlivým změnám jako v předchozích etapách či v dospívání. To však neznamená, jak ukazují novodobější studie, že by toto období bylo pro budoucnost dítěte méně významné.

Eric Erikson školní věk popisoval jako etapu píle a snaživosti, jehož hlavním cílem je získat pocit *kompetence, dovednosti*. Dítě ze světa her a fantazie vstupuje do roviny obecnějších principů a úkolů, osvojuje si nové dovednosti, a rovněž naráží na své osobní limity a omezení, z nichž může pramenit pocit méněcennosti.

Se vstupem dítěte do školy se též vyvíjí *identita dítěte*. Ta se již neodvíjí pouze od vztahu s jeho rodinou resp. matkou, jeho novou identitu bychom mohli nazvat sociální, neboť dle Eriksona existuje „nebezpečí, které hrozí jedinci a společnosti, když školák začíná pocíťovat, že barva jeho kůže, původ jeho rodičů nebo stříh jeho šatů spíše než jeho přání a jeho vůle učít se budou rozhodovat o jeho hodnotě jako žáka, tedy o jeho pocitu identity.“

Langmeier toto období označuje jako období *střízlivého realismu* – dítě buď realitu jako skutečnost přijme nebo nepřijme. Náhoda pro malé školáčky může být zdrojem nejistoty, nebo je chápána jako projev nerespektování daných pravidel, řádu. Potřebují každému dění přiřítat nějakou příčinu.

Škola je obvykle druhá formální instituce, se kterou se dítě setkává (první bývá mateřská škola). Předpokladem pro to, aby do ní mohlo vstoupit, je právě úspěšné ukončení úkolů předškolního věku. V této souvislosti se hovoří o dosažení *školní zralosti*.

Emoční stabilita je jedním z kritérií, které se také bere v úvahu při přijímání dítěte do školy. Děti tohoto věku by měly zvládnout určitou zátěž bez velkých obtíží. Ideálně by dítě mělo pozvolna ustupovat i od své egocentričnosti, která je typická pro předškolní období. Ústupu egocentričnosti pomáhá i fakt, že je jen jedním z mnoha žáků ve třídě.

Teprve ve škole dítě často poprvé zakouší, že není akceptováno automaticky, ale ve vztahu k *plnění požadavků a norem*. V tomto období si potřebuje ověřit své schopnosti a možnosti. Pokud není dobrý výkon odměňován, nebo chybí citově významná osoba toho, kdo odměňuje,

² Tato kapitola vychází z metodiky „Cestou školního příběhu, program primární prevence pro 1. ročníky ZŠ“.

tato dimenze se nestane součástí identity, což se může projevit například jako nedostatek motivace.

Dítě v první třídě ještě obvykle *neumí svůj výkon zhodnotit samo ani neumí podat zpětnou vazbu k výkonu svých spolužáků*. Proto je velmi citlivé na hodnocení okolím (nejprve rodiči, s nástupem do školy se mnohdy nejvyšší autoritou stává třídní učitel).

Vstup do školy neklade nároky pouze na dítě (jako např. každodenní brzké vstávání, nutnost ovládat své chování a podřídit se cizí autoritě, nutnost udržet soustředěnou pozornost po dobu 45 min, nemožnost volně se pohybovat, nutnost podávat výkon a být za něj hodnocen), ale *na celou jeho rodinu* (ranní vypravení dítěte do školy, každodenní příprava, nutnost podřídit rytmus rodiny vč. dovolených školnímu roku). I rodiče se nezřídka cítí být hodnoceni školou, resp. třídním učitelem za to, jak jsou schopni dostát roli rodiče (a zajistit, aby jejich dítě ve škole prospívalo). Mnozí učitelé zastávají názor, že poznámky dětem v prvním ročníku jsou de facto poznámky jeho rodičům, kteří nezajistili, aby dítě splnilo podmínky.

2. CO S SEBOU PŘINÁŠÍ VSTUP DO ŠKOLY

Vstup dětí do systému povinného školního vzdělávání a získání sociálního statutu žáka přináší pro každé dítě nové a do té doby neřešené osobnostní i sociální výzvy a překážky (ne nepodobné těm, se kterými se později setká např. při nástupu na SŠ, event. VŠ, na první brigádě, v prvním zaměstnání atd.).

Mnohdy jsou žáci 1. ročníku *poprvé konfrontováni s pravidly*, která jsou do značné míry neosobní a nezohledňují některé jeho potřeby. Děti se musejí podřídit pravidlům fungování školy, vnitřním pravidlům své vlastní třídy, potřebují se naučit sociálně komunikovat s třídním učitelem, se svými spolužáky i s dalšími pedagogy a pracovníky ZŠ.

Dítě je zde často *poprvé vystaveno hodnocení podle úrovně dosažené práce*. Toto hodnocení sice nemusí být vždy správné a objektivní, ale rozhodně se více opírá o standardní a uniformní požadavky a je méně zatíženo afekty učitele, než tomu bývá u hodnocení rodičů.

Pro mnoho žáků je výzvou přizpůsobit se a *začít respektovat zaběhnutý řád* (rytmus) základní školy. Přijetí a postupné zvládnutí rozvržení dopoledního času na čas výuky a čas přestávek, který je rozdělen ve prospěch vyučovacích hodin, je prvním prubířským kamenem na cestě k začlenění do sociálního kontextu základní školy.

Vedle toho je třeba si uvědomit, že každé dítě přichází do 1. ročníku *s jedinečnou výbavou*, přičemž je nutno mít na paměti, že o této výbavě jeho budoucí třídní učitel dopředu nic netuší a nemůže se tedy na ni připravit. Toto je jedním z velkých nároků na třídního učitele, který by měl být hlavním hybatelem a spoluvůrcem celého procesu edukace, přičemž musí dopředu počítat a takřka za pochodu odhalovat rozdíly mezi svými žáky.

V této souvislosti lze říci, že *absolvování prvního ročníku základní školy je nejtěžší etapou celé školní docházky*.

3. NAVAZOVÁNÍ VZTAHŮ MEZI DĚTMI, TŘÍDA JAKO SOCIÁLNÍ SKUPINA

Třída je pro malého školáka příliš velkou skupinou, ve které *zpočátku nedokáže diferencovat*. Důležitým kritériem je pro něj názor učitele. Až později dochází k rozlišení a hierarchizaci rolí jednotlivých dětí.

Pokud se ve třídě objeví nějak (fyzicky, povahově) odlišný spolužák, *může u ostatních dětí vzbudit určitou nejistotu*, protože neodpovídá představě, kterou mají a nedokážou si jej proto zařadit. V tomto bodě hraje nezastupitelnou roli učitel, který by měl dokázat dětem neznámé vysvětlit a přiblížit.

Třída je pro dítě novým společenským prostorem. Na třídu se též můžeme dívat jako na jakési *vztahové hřiště, kde se žáci učí zvládat situace*, jež nemusí být vždy příjemné (např. křivdu nebo fakt, že můj výkon byl hodnocen jako slabý atd.). Sociální vztahy v rámci školní třídy jakožto uzavřené sociální skupiny procházejí určitými vývojovými fázemi.

Děti v první třídě základní školy se nacházejí ve *stádiu orientace a závislosti*. Utváří se v novém prostoru a řádu, který má nové členy. V tomto počátečním stadiu, zejména v prvních měsících školní docházky, se děti orientují, hledají smysl spolubytí, testují hranice. V prvním ročníku třída není jednotná, skládá se z řady menších sociálních jednotek, které jsou nestabilní a často i bez pevné vnitřní struktury. Podněty pro sdružování bývají zpočátku povrchní a nahodilé.

Obsah i styl komunikace ve skupině je *povrchní, neurčitý, všeobecný, daný aktuálním děním*. Dochází k opatrnému vzájemnému seznamování. Pro dětskou skupinu jsou významnější projevy dítěte mimo vyučování. Jde o způsoby komunikace, kulturně podmíněné návyky a způsoby chování, které si dítě přináší z rodiny. Dítě se prezentuje svým spolužákům nejprve svým zevnějškem, jeho úpravou a oblečením. Tendence preferovat stereotyp je patrná už u dětí v tomto věku (často v důsledku reprodukce rodičovských názorů a vlastní ovlivnitelnosti).

Dětem *chybí uvědomělejší kritéria pro vytváření hierarchie*. Ve skupinách se děti navzájem porovnávají z hlediska svého výkonu. Toto vzájemné hodnocení je dosud povrchní a neobjektivní, protože dítě v tomto věku ještě není schopno se přiměřeně ohodnotit a vnímat svou pozici ve třídě, rozlišuje pouze v dimenzích dobré – špatné.

Spolužáci zpočátku nepředstavují žádnou oporu, důležitou roli zde hraje pedagog, který musí umět taktně předejít možným negativním projevům vůči sociálně méně obratným či handicapovaným žákům. Postupně začínají mít projevy sympatií spolužáků pro dítě větší význam. Dítě si tímto formuje svoji vlastní hodnotu a získává sebedůvěru a sebeúctu.

Ve skupině je možné spatřovat tendence k sebeprosazení. Děti, které mají tyto sklony, se vyznačují vlastnostmi jako je síla, aktivita, obratnost, organizační schopnosti, ale i vlastnictví trendových, preferovaných hraček a pomůcek. Hlavním motivačním prvkem prosazování je *touha po pozornosti učitele* a touha po jeho přijetí. Děti spolu velmi často rivalizují, překřikují se, snaží se na sebe upoutat pozornost pedagoga. Pozvolna krystalizují základní role a pozice.

V procesu vývoje skupinového dění je nezbytné, aby *pedagog působil jako formální vůdce* skupiny. Děti od něho očekávají aktivitu, nastolení pravidel a řádu, laskavé vedení; potřebují strukturovat činnost, spatřují v něm jistotu, oporu a bezpečí, přijetí. Uvádí se, že v mladším školním věku mají spolužáci menší význam než učitel. Pedagog by měl průběh výuky řídit, udávat řád a pravidla, a zároveň se postupně snažit podporovat skupinový proces, vytvářet hodnoty a normy skupiny.

4. PŮSOBNÍ TŘÍDNÍHO UČITELE V SOCIÁLNĚ PSYCHOLOGICKÉM KONTEXTU

Práce pedagoga zahrnuje vedle pedagogického hlediska i doprovodné psychologické hledisko, pedagog nejen vyučuje, vychovává, ale významně se i podílí na utváření třídy jako sociální skupiny a vztahů v ní, a tím významně ovlivňuje proces sociability dítěte. Ze zkušenosti vnímáme jako osvědčenou kombinaci dvou dimenzí působení na třídu, jednak emočního vztahu k dítěti a za druhé dimenzi řízení.

Dimenze řízení

V tomto období vývoje třídy pedagog zaujímá roli formálního vůdce skupiny. Podle V. Hrabala se spolužáci vzájemně nejen hodnotí, ale také přijímají nebo odmítají podle toho, jak plní normy a jak je hodnotí učitel. Je potřebná jeho aktivita vedoucího, vedení, strukturování činnosti. Děti v něm spatřují jistotu, oporu a bezpečí. Je třeba klást důraz na strukturu a řád, které usnadňují orientaci dítěte v novém prostředí. Jeho působení musí být dětem srozumitelné a čitelné.

Dimenze emočního vztahu

V adaptaci na školní prostředí dítěti pomáhá citová vazba na učitele. Vztah pedagoga k dětem je v prvním ročníku základní školy hlavním motivačním činitelem dětské aktivity, angažovanosti, zájmu o výuku a způsobu vztahování se ke třídě a jejím členům. Děti v mladším školním věku přijímají veškerá sdělení učitele bez výhrad a nekriticky. Touží pedagogovi udělat radost, být oceněny a akceptovány. Učitel se významně podílí na přijetí dítěte třídou a spoluvytváří jeho pozici ve třídě.

Dítě od pedagoga očekává a potřebuje zejména:

- *citovou jistotu*, kterou pedagog vyjadřuje pochopením, oceněním, ale i neverbálními prostředky komunikace;
- *pozitivní hodnocení*, které posiluje sebedůvěru dítěte;
- *usnadnit orientaci* v novém prostředí, které se děje přesným vymezením a vysvětlením pravidel, řádu školy a očekávání od dítěte.

5. PEDAGOG V PRŮBĚHU PREVENTIVNÍHO PROGRAMU

V průběhu primárně preventivního programu představuje třídní učitel pro děti bezpečný prvek v programu. Funguje jako zázemí, určité „pojítka“ mezi již známým prostředím školy a prozatím neznámým prostorem, ve kterém se program odehrává.

Dále je de facto nositelem norem, které se již v dané třídě ustálily a které také platí i na programu. Přestože si děti společně s lektory programu vytvářejí specifická pravidla fungování a chování během programu, dále samozřejmě platí také zásady, které si již děti vytvořily ve třídě společně s třídním učitelem.

Třídní učitel tak, i když po většinu času programu zaujímá roli pozorovatele, zůstává autoritou, jejíž přítomnost na programu je pro děti velice důležitá. Je vhodné, aby se třídní učitel zúčastnil celého programu.

Role pozorovatele je příležitostí pohlédnout na třídu jako na celek, na vztahy v ní i na projevy jednotlivých dětí v rámci třídního kolektivu z určitého odstupu a nadhledu. Učiteli tak tato role nabízí nejen možnost hlubšího poznání toho, jak třída funguje, ale také inspiraci pro práci se třídou.

Učitel má také možnost příležitostně vystoupit z role pozorovatele a tam, kde je to vhodné se zapojit do aktivit. Obvykle se tato možnost nabízí ve formě podpory dětí, jejich motivace k zapojení do aktivit či pomoci, a to jak v rámci poskytování zpětné vazby, tak také tam, kde si to daná technika žádá či umožňuje, aniž by došlo k narušení probíhajícího procesu mezi dětmi. Jedná se tedy spíše o jednodušší techniky, např. zahřívací či naopak uzavírací techniky, kde účast učitele může podpořit soudržnost třídy s učitelem, nabízí dětem lepší poznání této pro ně důležité osoby a vytváří mezi třídou a jejím třídním učitelem přátelský vztah.

Při zapojení učitele je třeba respektovat jeho přání a hranice, ponechat možnost volby, zda se do dané aktivity zapojit. Dáváme-li učiteli roli, měla by to být taková role, která příliš nezasahuje do skupinového procesu třídy a umožňuje učiteli plynule do programu vstupovat a opět z něj vystupovat. Učitel má tak možnost ve vhodné chvíli vnést do prostoru důležitá témata třídy, vypíchnout důležité momenty ze svého pohledu, podpořit děti v jejich úsilí a dát jim zpětnou vazbu, zejména pak v podobě pochvaly za konkrétní chování. Po technické stránce je pak důležitým úkolem třídního učitele přivedení dětí na program a odvedení zpět do školy a zajištění bezpečnosti dětí o přestávce, pokud nejsou přítomni lektori programu.

6. OBECNÁ STRUKTURA JEDNOTLIVÝCH SETKÁNÍ PP

Jednotlivá setkání jsou realizována během dopoledních hodin. Je vhodné počítat s větší přestávkou na svačinu během programu v přibližně stejné době, kdy probíhá ve škole a respektovat tak rytmus, na který jsou již děti zvyklé. Dále je potřeba počítat s dobou, kterou děti spolu s učitelem stráví na cestě na program a zpět do školy. Čas na cestu se nepočítá do doby setkání.

Kromě technik, které svými cíli přímo korespondují se zakázkou (aktivity v hlavním bloku), je vhodné zařadit i doplňující aktivity, které děti na tyto hlavní techniky připraví. V úvodní části

programu je důležité vytvořit bezpečný prostor pro děti, umožňující sdílení a vzájemné poznávání, proto je vhodné zařadit techniky, které otevírají témata a nabízejí prostor pro diskusi, a aktivity, které děti rozhýbají a aktivizují. Naopak na konci setkání je vhodné zařadit techniky zklidňující, uzavírající, které nabízejí společný pozitivní prožitek a umožňují dětem, aby si mezi sebou předaly zpětnou vazbu (obecná struktura programu jednotlivých setkání viz následující kapitola).

Jednotlivá setkání jsou rozdělena do tří částí: úvodní blok, hlavní blok a závěrečný blok. Mezi úvodním a hlavním blokem je zařazena přestávka.

Struktura a cíle úvodního bloku

Uvítání žáků na program, návrh na oslovování křestními jmény, seznámení žáků a vedoucích programu (každý dostane jmenovku, na kterou si napíše svoje křestní jméno/přezdívkou, jmenovky mají i vedoucí). Děti i vedoucí programu se krátce představí (jméno, co rád dělám, jak se těším na program, ...).

Vysvětlení dětem, kde jsou a co se bude dít, představení programu (např. jaký má program smysl, jak je dlouhý, jak bude setkání probíhat, v čem se program liší od vyučování ve škole, přestávky, jídlo a pití na programu, ...).

Vytvoření pravidel společně se žáky (případně s třídním učitelem), případně představení předem připravených pravidel, která mohou děti a učitel doplnit a následně potvrdit jejich přijetí (např. podpisem, otiskem ruky/prstu apod.).

Uvedení dětí do příběhu, které může proběhnout formou scénky, přečtení dopisu, improvizované aktivity apod. Motivace dětí k účasti na programu-příběhu.

Aktivizační technika („rozehříváčka“). Jednoduchá aktivita, která slouží k nabuzení a energetizování dětí, motivuje k dalším technikám v programu. Navozuje hravou atmosféru, může již být zapojena do příběhu, nebo ji lze zařadit ještě před jeho uvedením.

Cílem úvodního bloku je připravit děti na to, že se účastní programu, vést je k vnímání „tady a teď“, ale také propojit současné dění s tím, co se dělo na minulém setkání a v mezidobí. Vzájemné sdílení učí děti mluvit před ostatními, uvědomovat si a pojmenovávat vlastní pocity a zážitky. Pro lektory je tato aktivita důležitým zdrojem informací a inspirací. Objeví-li se při úvodním sdílení zásadní téma zasahující třídní kolektiv, zejména týká-li se vztahů ve třídě, je dobré operativně pozměnit program tak, aby mu byl poskytnut prostor.

Struktura a cíle hlavního bloku

Tematická (hlavní) technika, která rozvíjí příběh, zapadá do jeho linie. Je-li technik více, propojíme je skrze vybrané téma a příběh.

Reflexe hlavní techniky. Reflexi provádí každý sám za sebe (co prožil, jak se mu pracovalo), v rámci skupiny (jak viděl celou skupinu, jak mu v ní bylo), vůči druhým (např. pozitivní ocenění spolupráce s někým, nebo co se mu naopak na spolupráci nelíbilo), reflexe od vedoucích programu, případně také od učitele.

Cílem hlavního bloku je rozvoj určitých dovedností dětí v souladu se zakázkou třídního učitele/ky vůči programu. Je možné použít jednu delší a složitější techniku, která půjde více do hloubky, nebo několik na sebe navazujících technik, které propojíme skrze příběh či nějaký společný motiv. V tomto bloku je nejvíce prostoru pro učení se zážitkem.

Zaměřujeme se hlavně na práci se skupinou, vzájemné poznávání dětí, rozvoj spolupráce, komunikace v rámci řešení úkolů, učení se řešení případných konfliktů v konstruktivním prostředí a především stmelení skupiny a prohloubení a rozvoj vzájemných vztahů ve skupině. Děti se učí prezentovat své názory, postoje a dovednosti. Zároveň se zde odehrává hlavní dobrodružství příběhu, nastává největší posun v ději.

Struktura a cíle závěrečného bloku

Ukončovací technika („hladivka“) – spíše méně náročná, uklidňující, uzavírá příběh, podporuje pozitivní interakci mezi dětmi a vzájemnou zpětnou vazbu. Dává prostor pro pochvalu a ocenění mezi dětmi, poděkování za pomoc, zajímavý nápad, důležitou myšlenku apod. Umožňuje přirozeně přejít k závěrečné reflexi celého setkání.

Závěrečná reflexe – s dětmi probereme zážitky z dnešního programu, co je nejvíc zaujalo, jak se jim program líbil a jak se na něm cítily. Možnost poskytnout prostor pro další vzájemnou zpětnou vazbu. Podporujeme diskusi o tom, co se zde naučily, jak mohou nové dovednosti využít v reálném životě. Důležitý je dostatečný prostor pro třídní učitelku/učitele, který dá dětem podrobnou zpětnou vazbu, vypíchne důležité momenty pro třídu z jeho pohledu, poskytne pochvalu za to, co se dětem podařilo.

Cílem závěrečného bloku je program uzavřít, zarámovat a propojit to, co zde děti získaly s reálným světem třídy. Dále poskytuje prostor pro vzájemnou zpětnou vazbu a ocenění, dává možnost učitelu/učitelce zapojit se do procesu, který ve skupině probíhá. Program by měl končit v příjemné, pozitivní atmosféře.

7. TIPY PRO ÚSPĚŠNÝ PRŮBĚH PPP

Nepodceňujte přípravu

Zkontrolujte si, zda máte v pořádku a na správném místě všechny potřebné pomůcky (fixy, samolepky, nůžky...). Dejte si se svým kolegou sraz o něco dřív, než dorazíte do školy, ať máte čas se na sebe naladit a ujasnit si poslední detaily.

Dodržování pravidel

Dodržování pravidel dojednaných mezi vámi, třídním učitelem a žáky je nezbytné jak z hlediska účinnosti PPP, tak z hlediska bezpečnosti a ochrany zdraví jednotlivých účastníků.

Prostředí

Prostředí pro realizaci PPP je vhodné vybrat na základě dohody mezi třídním učitelem a lektory. Hlavní kritéria by měla být: bezpečnost, dostatek prostoru na jednotlivé techniky, příjemné

prostředí pro všechny zúčastněné (není doporučena místnost třídy). Mělo by se jednat o neprůchozí místnost, kde nebudou aktéři programu rušeni ostatními žáky a pedagogy ani v době, kdy ve škole probíhá přestávka.

Náročnost programu

Děti se do školy v převážné většině těší a jsou přirozeně zvědavé. Snažte se dětem ukázat něco nového.

Spolupráce s třídním učitelem

Efekt programu znásobí, pokud se vám pro něj podaří získat třídního učitele. Až vy odejdete, bude jen na něm, zda na vámi realizovaný program bude navazovat a dětem připomínat, co nového se za v rámci preventivního programu naučili. Mluvte s třídním učitelem před začátkem programu a na konci se ho ptejte na jeho bezprostřední dojmy.

Uvědomte si, že v 1. třídě je pro žáky třídní učitel nejdůležitější osobou, protože vztahy mezi dětmi jsou proměnlivé a skupina, včetně rolí / pozic a hierarchie se teprve tvoří. Možná se již ve třídě objevuje nějaký neformální leader (na to je dobré se vyučujícího předem zeptat), nicméně postavení třídního učitele zatím nemůže ohrozit.

ADRESÁŘ

Pražské organizace poskytující pomoc

SDRUŽENÍ SOS DĚTSKÝCH VESNÍČEK

Revoluční 17
110 00 Praha 1

Email: detem@sos-vesnicky.cz

Web: www.sos-vesnicky.cz

SOS Kompas

(sociálně aktivizační služba pro rodiny s dětmi)

Strakonická 78

159 00 Praha – Lahovice

Email: eliska.cechackova@sos-vesnicky.cz

Tel: 775 563 639

ZTRACENÉ DÍTĚ

116 000 Linka Ztracené dítě
nonstop služba zdarma

Email: 116000@linkaztracenedite.cz

Web: www.linkaztracenedite.cz

CHAT: na webu linkaztracenedite.cz

Poradna Bílého kruhu bezpečí

U Trojice 2

150 00 Praha 5

Email: bkb.praha@bkb.cz

Web: www.bkb.cz

Dětské krizové centrum

V Zápolí 1250/21

141 00 Praha 4 – Michle

Email: dkc@ditekrize.cz

Web: www.ditekrize.cz

Centrum Locika

Dukelských hrdinů 1/342

170 00 Praha 7

Email: info@centrumlocika.cz

Web: www.centrumlocika.cz

Intervenční centrum – pomoc obětem domácího násilí

Chelčického 39/842

130 00 Praha 3

Email: icpraha@csspraha.cz

Web: www.csspraha.cz

Krizové centrum pro rodinu Cestou necestou

Plzeňská 2076/174

150 00 Praha 5

Email: info@cestounecestou.org

Web: www.cestounecestou.org

Triangl – centrum pro rodinu

Chelčického 39/842

130 00 Praha 3 – Žižkov

Email: triangl@csspraha.cz

Web: www.centrumtriangl.cz

Dům tří přání – ambulantně terénní centrum

Terronská 727/7

160 00 Praha 6

Email: radkakosnarova@dumtriprani.cz

Web: www.dumtriprani.cz

Další

Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí

Josefská 15
602 00 Brno
Email: info@umpod.cz
Web: www.umpod.cz

Veřejný ochránce práv

Údolní 39
602 00 Brno
Email: deti@ochrance.cz
Web: www.deti.ochrance.cz

Krizové linky

Policie ČR - 158

Linka Ztracené dítě

Provoz: NONSTOP
Tel: 116 000
(zdarma po celé ČR)

Linka bezpečí

Provoz: NONSTOP
Tel: 116 111
(zdarma po celé ČR)

Linka důvěry DKC

Provoz: NONSTOP
Tel: 241 484 149
777 715 215

Linka pomoci obětem kriminality a domácího násilí

Provoz: NONSTOP
Tel: 116 006
(zdarma po celé ČR)

Kontakty na oddělení sociálně právní ochrany dětí jednotlivých městských částí Prahy

Praha 1 – 221 097 359

Praha 2 – 236 044 294

Praha 3 – 222 116 485

Praha 4 – 261 192 336

Praha 5 – 257 000 436

Praha 6 – 220 189 611

Praha 7 – 220 144 186

Praha 8 – 222 805 244

Praha 9 – 283 091 413

Praha 10 – 267 093 219

Praha 11 – 267 902 117

Praha 12 – 261 937 327

Praha 13 – 235 011 457

Praha 14 – 225 295 341

Praha 15 – 281 003 105

Praha 16 – 234 128 316

Praha 17 – 234 683 269

Praha 18 – 284 028 251

Praha 19 – 286 010 147

Praha 20 – 271 071 645

Praha 21 – 281 012 935

Praha 22 – 271 071 885